

REIAL ACADÈMIA DE DOCTORS

La transició demogràfica
a Catalunya i a Balears

Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari electe

Excm. Sr. Tomàs Vidal i Bendito

Doctor en Filosofia i Lletres

A l'acte de la seva recepció, 24 de maig de 1994, i

discurs de contestació de l'acadèmic de número

Excm. Sr. Josep Ferrer i Bernard

Doctor en Psicologia

Barcelona

1994

Dr. Tomàs Vidal i Bendo

La transició demogràfica
a Catalunya i a Balears

REAL ACADEMIA DE DOCTORS

-Publicacions-

La Reial Acadèmia, bo i respectant com a criteri d'autor les opinions exposades en les seves publicacions, no se'n fa responsable ni solidària.

© Reial Acadèmia de Doctors
Producció: Publicacions Universitat de Barcelona
Impressió: Artigrup S.A.
Tiratge: 300 exemplars

Dipòsit legal: B-20.939-94

La transició demogràfica a Catalunya i a Balears

Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari electe

Excm. Sr. Tomàs Vidal i Bendito

Doctor en Filosofia i Lletres

A l'acte de la seva recepció, 24 de maig de 1994, i

discurs de contestació de l'acadèmic de número

Excm. Sr. Josep Ferrer i Bernard

Doctor en Psicologia

Barcelona

1994

ÍNDIX

PRÒLEG	1
Introducció	3
La transició demogràfica	7
Les escales d'anàlisi	9
Els mètodes d'anàlisi	10
Les unitats espacials d'anàlisi	11
Catalunya i Balears com a unitats d'anàlisi	14
Els perfils de transició	15
Transició i estructures	18
Transició i indicadors nets	19
Les insòlites dades del 1887	21
La situació a Catalunya i a Balears en 1887	22
Barcelona i la transició catalana	24
La diversitat ibèrica a escala provincial en 1887	30
La diversitat catalano-balear a escala comarcal en 1887	33
Conclusions	36
Mapes i gràfics	39
Bibliografia	46
DISCURS DE CONSTESTACIÓ DE L'ACADÈMIC J. FERRER BERNARD	51

PRÒLEG

Excelentíssim Senyor President
Excelentíssims Senyors Acadèmics
Senyores i senyors

Abans d'entrar en matèria vull subratllar la satisfacció que em produeix entrar a formar part d'aquesta docta Reial Acadèmia i, molt especialment, desitjo posar de manifest el més profund agraïment a les persones que ho han fet possible. Mercès, doncs, als companys acadèmics que han cregut en mi i, també, als mestres, companys, deixebles, familiars i amics que han contribuït positivament a la meva trajectòria pels no sempre fàcils camins de l'estudi, la docència i la recerca.

Entenc que l'honor d'estar avui aquí és degut més a la voluntat posada en la meva tasca científica que a la quantitat i a la qualitat dels resultats i, per això mateix, l'accepto gustosament com un nou i poderós estímul de cara a perseverar i millorar en les meves activitats futures en pro de la ciència amb l'esperit d'intentar estar sempre a l'altura del que l'Acadèmia esperi de mi.

Més de vint anys d'activitat docent i investigadora en el si de la Universitat i en el context de les ciències socials -concretament de la Geografia Humana- m'han ensenyat que encara hi ha molt camí a fer pel que fa al coneixement de les complexes relacions entre els homes i entre aquests i el seu medi i que només el progrés de la ciència en aquests dominis pot ajudar a avançar cap a una societat més harmònica amb si mateixa i amb el seu suport material. Per altra banda, crec que amb massa freqüència la recerca en matèria social s'ha vist enterbolida per un excés de subjectivitat, per la confusió entre desitjos i realitats. Per tot això m'he especialitzat en l'estudi de la població, de la demografia, la "menys inexacta de les ciències humanes", on la riquesa de dades quantitatives d'alta objectivitat fan possibles anàlisis que deixen poc marge a la fantasia i que ens acosten a la realitat de certs fets humans.

Tot i que esquemàtics, els fets demogràfics tenen molt a veure amb altres fets humans més complexos i, en conseqüència, el coneixement dels primers ajuda molt a entendre els segons. El tema escollit per al meu discurs crec que és un bon exemple. La "transició demogràfica", el transcendent pas d'una situació crònica d'alta fecunditat i alta mortalitat a una altra situació -molt recent però ja quasi consolidada arreu- de baixa fecunditat i baixa mortalitat, ens pot donar molta llum sobre la profunda i inquietant acceleració històrica experimentada per la humanitat en els darrers temps, des de fa molt poc a escala històrica, i també ens pot permetre intuir amb major claredat les expectatives de futur.

INTRODUCCIÓ

Fins fa poc més de cent anys la immensa majoria dels humans patien una alta mortalitat i encara que es reproduïen sense gaires restriccions el balanç entre naixements i òbits era a llarg termini proper a zero i, en conseqüència, les poblacions creixien poc o gens. Avui, àdhuc a les societats menys avançades, la mortalitat és molt menor, la fecunditat està més controlada i el balanç natural es tradueix, a escala mundial, en un creixement poblacional d'una durada i d'una intensitat mai vistes. En poques paraules, durant mil·lenis les poblacions humanes visqueren sotmeses a uns patrons demogràfics força rígids i poc proclius al creixement mentre que en els darrers temps s'han introduït noves pautes que han portat a una situació demogràfica inèdita i prou incerta. El pas d'una situació a l'altre és el que s'anomena la "transició demogràfica".

La reducció progressiva de la mortalitat i de la fecunditat són les claus de la "transició" però els camins seguits en dit procés són força diversos, en l'espai i en el temps, de forma que en el món d'avui coexisteixen diferents models demogràfics que corresponen, bàsicament, a diferents estadis d'un procés complex que té com a base, com hem dit, el retrocés de la mortalitat i de la fecunditat.

L'esmentat procés començà a Europa fa uns dos-cents anys i sembla que avui està tocant fons a molts països del subcontinent: la fecunditat i la mortalitat són baixíssimes i el creixement poblacional s'acosta a zero. Fa més de cinquanta anys que alguns estudiosos de la població (LANDRY, 1934, DAVIS i NOTESTEIN, 1945, entre altres) observant dit procés l'entengueren com una llei social quasi ineluctable. La humanitat havia de passar d'una situació d'estabilitat basada en alts nivells de fecunditat i mortalitat a una altra situació, també estable, però basada en baixos nivells d'ambdós factors.

Aquesta "transició", està lluny d'ésser una "llei" clara i sistemàtica però, amb tots els matisos que hom vulga, s'està complint i aquest fenomen serà, possiblement, un dels fets més rellevants de la història de la Humanitat, tot i que encara és poc conegut i encara menys valorat. Com tots els fets humans és un fenomen complex, amb llums i ombres, però una de les seves "llums" és esclatant: la espectacular caiguda de la mortalitat. La vida mitjana dels humans ha, com a mínim, doblat i la supervivència dels nadons (en el primer any de vida) s'ha multiplicat per

més de 30. De poques altres coses comparables pot enorgullir-se la humanitat actual. Tanmateix, molta gent no tan sols ignora aquests fets sinó que, fins i tot, creu el contrari: que les insidies de la malaltia i de la mort són avui majors que abans. Entre les "ombres" cal esmentar els problemes generats per desajustos en el retrocés de la fecunditat i la mortalitat. A molts països no europeus la, temporalment, caiguda brusca i en solitari de la mortalitat donà lloc a sobtats creixements poblacionals no sempre fàcils d'assimilar. Tanmateix, en tots els casos la fecunditat ha acabat baixant tal com s'esperava de la "teoria".

La transició demogràfica és, sortosament, un dels processos de canvi social de més fàcil i objectiu seguiment. El procés es descabdellà a Europa quan l'estadística donava les seves primeres passes. Els censos nominals de població anaren complementant des de finals del XVIII les magnífiques però insuficients dades demogràfiques sacramentals (llibres de baptismes, casaments i enterraments a cura dels clergues des de finals del segle XVI) i d'aquesta manera hom començà a disposar d'un voluminós i creixent arsenal quantitatiu -i, sovint, també qualitatiu- per a l'estudi de la població. Aquesta font no està mancada d'imperfecions però és d'una eficiència i abast impensables en comparació amb qualsevol altre font coetània de caràcter social i/o econòmic.

L'estudiós de la població pot trobar, per a molts llocs i períodes històrics, informació nominal i diària sobre els esdeveniments vitals (naixement, matrimoni, mort) i informació periòdica, també nominal, sobre característiques estructurals (edat, sexe, condició socioeconòmica, naturalesa, etc.). A partir d'aquestes dades, tan nodrides i d'alta credibilitat, hom pot assolir un coneixement força precís d'unes facetes humanes -les demogràfiques- que són inseparables d'altres més complexes i molt més difícils de copsar per manca d'informació. L'economia, la sociologia i la psicologia d'una col·lectivitat tenen fortes relacions amb els fets demogràfics i per això un bon coneixement d'aquests pot ésser una excel·lent referència per a acostar-nos a aquells. Tanmateix, cal ésser prudent; les relacions entre les variables humanes mai no són simples. Per exemple, economia i demografia s'interrelacionen de tal forma que intentar escatir quin és, genèricament, el factor dominant és feina estèril. Fins fa poc s'acceptava sense gaire discussió la dominància del factor econòmic però avui hi ha sobrades evidències per a posar en qüestió dita creença. Per exemple, avui la correlació entre el creixement de la població i el creixement econòmic és molt poc significativa.

Malgrat la seva importància i universalització, la "transició demogràfica" és un fenomen mal de definir i llarg d'explicar. La reducció de la mortalitat i l'increment del control de la fecunditat s'han donat a tot arreu en els darrers dos-cents anys però la dimensió cronològica i espacial i les condicions i la intensitat dels canvis han estat molt diversos de tal forma que és quasi impossible generalitzar i molt difícil, fins i tot, establir tipologies. Com a màxim, podem atrevir-nos a parlar de dos grans models. El primer model seria el seguit per bona part dels països europeus, el segon, tret d'algunes excepcions -països anglosaxons d'ultramar, Japó, etc.- el registrat a la resta del món. Aquí ens dedicarem bàsicament a l'estudi del model europeu en les seves primeres etapes car el nostre objectiu és acostar-nos al coneixement del procés transicional catalano-balear, tant global com comarcal, en el context ibèric i europeu de la segona meitat del segle XIX.

L'estudi dels processos de transició en el passat té un interès que va més enllà de l'estrictament històric. Els principals problemes demogràfics d'avui es centren en el fort creixement de les poblacions als països menys desenvolupats on la mortalitat ha minvat amb gran intensitat i rapidesa mentre que la fecunditat es mostra remisa a baixar de forma adient. La clau de la desitjada moderació del creixement de la població de dits països està doncs, en la fecunditat. El coneixement de les ja velles vies transicionals que han portat a Europa a un final positiu pot ajudar a comprendre i resoldre, sens dubte, els problemes demogràfics actuals d'altres continents.

La correlació entre economia i fecunditat és molt més minsa i contradictòria del que hom creu. El nivell de la fecunditat a qualsevol societat depèn de factors culturals, inseparables de les mentalitats i de les modes en tot allò relacionat amb el matrimoni i la dimensió de la família. Aquests patrons de conducta són difícils de manipular. Ni la propaganda ni les polítiques de premis i càstigs han donat gaire resultat en tot intent de frenar o d'estimular la fecunditat. En conseqüència, en un món on gairebé tothom està d'acord en què la fecunditat no hauria d'ésser massa alta, sempre és un tema d'interès rellevant la investigació de totes aquelles "transicions" on la fecunditat baixà per si sola, espontàniament. De la identificació i comprensió dels factors conjunturals que embolcallaren la frenada de la fecunditat hom pot extreure lliçons profitoses de cara a la predicció del futur de la població i, fins i tot, per a posar a punt polítiques demogràfiques eficaces i no coactives.

En aquest context, el coneixement del procés inicial de transició a Catalunya i a les Balears pot ésser útil. Com veurem, ambdues regions foren capdavanteres en la transició ibèrica i, especialment, en la caiguda de la fecunditat però els camins seguits foren distints i, fins i tot, sorprenents. Tanmateix, en bona mesura, la singularitat de la transició catalana i balear té molt a veure amb el rang i imbricació geogràfica d'ambdues regions en el si de l'Estat i del món de l'època.

La bibliografia sobre la temàtica transicional és abundant tant pel que fa a la teoria com a les realitats concretes a molts països (v. CHESNAIS, 1986) però per a Espanya i per a Catalunya i Balears la informació és més aviat magre car és un tema encara poc treballat. Pel que fa a la teoria comptem amb un estudi brillant -ARANGO (1980)- . En el camp empíric manquen encara treballs de suficient abast territorial i cronològic. La mancança és especialment gran pel que fa a les primeres etapes transicionals, concretament les decimonòniques, tot i que hom disposa de dades abundants de caràcter oficial: censos de 1857, 1860, 1877 i 1887 i dades -imperfectes i discontinues, això sí- de moviment natural. Des de fa uns anys estem treballant intensament amb aquestes dades i intentant acostar-nos a la qüestió transicional ibèrica. Aquest treball és una mena de posta a punt de part dels materials i de les idees assolides sobre el particular.

LA TRANSICIÓ DEMOGRÀFICA A EUROPA I AL MÓN

Els canvis trascendentals encetats al llarg del segle XIX a quasi tota Europa en matèria poblacional, concretament la caiguda de la mortalitat i de la fecunditat i els seus correl·laris, presenten unes regularitats que encoratjaren a alguns estudiosos, com hem vist, a donar a la "transició demogràfica" cert rang de "teoria", de "lleis". Això tingué un ressò molt especial en el si de les ciències socials acomplexades per la pretesa "anòmia" de la conducta humana (V. ARANGO 1980). Tanmateix, a mida que progressaren les recerques sobre el particular s'anà fent palès que si bé a tot arreu ha tingut lloc una transició poques vegades el fenomen ha seguit unes pautes homogènies. En resum, hi ha hagut múltiples formes de pas entre una situació "pretransicional", on la mortalitat i la fecunditat són altes i estables, a una altra "postransicional" on ambdues variables són baixes i també "pretesament" estables.

Als països escandinaus la transició es descabdellà a la fi del segle XVIII, als països mediterranis començà quasi cent anys més tard. Tanmateix, avui quasi tots els països europeus han arribat a la fase terminal, postransicional, de forma que els mapes demogràfics del subcontinent han assolit novament una notable homogeneïtat.

Algunes dades seleccionades ens donaran idea del camí recorregut per les poblacions europees en cent anys: Cap a 1875 el mapa europeu de la mortalitat infantil (probabilitat de morir entre el naixement i el primer aniversari) era encara prou depriment però ja molt contrastat. Les taxes anaven de quasi el 30 % (països orientals) a poc més del 10 % (països escandinaus, pioners en la transició). Avui, 115 anys més tard, les taxes màximes de mortalitat infantil arriben amb prou feines al 2 % i abunden les inferiors a l' 1 %.

El mapa de la fecunditat de cap a 1875 mostrava uns valors de l'ísf (índex sintètic de fecunditat o fills per dona) que oscil·laven entre 5 i 3 mentre que al mapa de 1990 es movien entre 2.5 i 1.5 predominant els valors inferiors a 2 o sigui per sota dels mínims de reemplaçament.

Arrodonint, a títol orientatiu, podríem dir que en un segle la fecunditat europea es reduí a menys de la meitat i la mortalitat infantil passà a ésser, com a mínim, unes vint vegades menor. L'esperança de vida en néixer duplicà amplament en quasi tots els casos.

Fora d'Europa les coses foren prou diferents. Fins fa uns 50 anys la fecunditat i la mortalitat de moltes poblacions no europees assolien encara nivells semblants als de la Europa pretransicional car la transició no havia començat encara. Tanmateix, però, avui, només uns 50 anys més tard, la situació es molt diferent, especialment pel que fa a la mortalitat infantil. Avui són molt poques les poblacions no-europees amb nivells alts de mortalitat. La mortalitat infantil es gairebé a tot arreu inferior al 10 % i la fecunditat només supera les cotes pretransicionals europees més altes (més de cinc fills) a l'Àfrica intertropical. A la resta dels països poc desenvolupats la fecunditat encara és notable però ha baixat molt. Cap a 1960 els isf superiors a 6 eren molt normals a Amèrica llatina i a gran part d'Àsia, avui són rars els valors superiors a 3 a ambdós continents. En l'espai de 25-30 anys la fecunditat dels països menys desenvolupats s'ha reduït molt però massa poc en proporció a la reducció de la mortalitat. En la etapa 1950- 1970 la mortalitat va caure molt ràpidament i la fecunditat tendí, més tost, a pujar. Fou en aquests anys quan la població mundial cresqué de forma mai vista, amb taxes anuals superiors al 2 %. A partir del 1970, aproximadament, la fecunditat començà a baixar però encara està lluny d'arribar a les cotes que portin a un creixement moderat de les més que nodrides poblacions dels països menys desenvolupats. D'altra banda, sorpreses com la del recent cens de Nigèria posen en qüestió moltes "creences" prou arrelades sobre les expansives poblacions del Tercer món. La població estimada per a dit país per les N.U. en 1991 era de 112 milions d'habitants, el cens, fet a finals del 1991, donà una xifra de 88'5 milions, un 26 % inferior. A partir d'aquí hom pot sospitar que s'ha sobrevalorat més d'un cop l'"explosió" poblacional dels països menys desenvolupats.

En resum, la transició s'està donant a tot arreu i encara que els processos siguin diversos tots tendeixen a les fites assolides per les poblacions europees o sigui a règims de baixa fecunditat, baixa mortalitat i feble creixement. Tanmateix encara falta molt per a que tots els col.lectius arribin a dita fita i és previsible que la població mundial continuï creixent, tot i que desacceleradament, fins ben entrat el segle XXI.

En termes poblacionals no podem parlar ja avui de països subdesenvolupats. Allò dels "països en vies de desenvolupament" ha deixat d'ésser un eufemisme pietós car no hi ha avui, pràcticament, cap població que no estigui avançant, si més no, per la via de la transició demogràfica.

LA TRANSICIÓ I LES DIFERENTS ESCALES D'ANÀLISI

La "transició" fou inseparable, a Europa, de la "revolució industrial" però les relacions entre ambdós fenòmens no foren sempre clares. A Espanya, en conjunt, la transició començà tard i fou lenta però a algunes regions, concretament a Catalunya i Balears, començà relativament aviat i mantingué un bon ritme. La precocitat catalano-balear fou ja apuntada per LIVI BACCI (1968) i per LEASURE (1963) però cap dels dos, ni, pràcticament, ningú altre, no profunditzà en el tema de forma que encara avui gairebé tothom es limita a repetir com a fets provats el que LIVI només insinuà fa més de vint anys. A grans trets, LIVI encertà però els seus punts de recolzament eren febles i calia anar més enllà.

La transició demogràfica seguí a Europa, com hem vist, processos prou diferents a escala d'estats però sabem molt poc, encara, referent als camins seguits per les diferents regions, ciutats, àrees rurals, etc. És difícil imaginar que un procés com el que ens ocupa comencés al mateix temps a tots els indrets d'un país i que es desenvolupés d'igual manera a tot arreu. El coneixement de les diferències i imbricacions geogràfiques de la transició és un tema tan interessant com poc estudiat i constitueix un repte al qual voldríem donar algunes respostes, referides especialment al cas català i espanyol, però això implica alguns problemes de caràcter metodològic.

En general, els estudis de demografia històrica passen directament de la microescala (parròquies) a la macroescala (estats) i ambdues escales plantegen problemes importants de cara a un coneixement fefaent dels processos. Una parròquia és només una peça menor d'un complex aparell i el que hom obté del seu anàlisi només és representatiu d'aquelles altres parròquies que tenen un rol similar a la xarxa del poblament i al sistema econòmic, sempre orgànics i jeràrquics, d'un territori. Al contrari, un estat és la síntesi dels diferents ens sociodemogràfics que l'integren i, en conseqüència, la seva entitat demogràfica mai no és representativa de cap de les seves parts (regions, comarques, camp, ciutat, etc.). De la mateixa manera que hi ha una divisió social del treball hi ha també una divisió espacial de l'activitat i això comporta acusades diferències locals de caràcter demogràfic determinades, en gran part, pels efectes dels moviments migratoris. Dits moviments són fonamentals. Per un cantó regulen, momentàniament, els desajustos espacials entre demanda i oferta de treball

i de serveis, per un altre, en modificar les estructures per edat i sexe dels llocs d'origen i destí, predeterminen, en certa mesura, les potencialitats demogràfiques i econòmiques futures d'ambdós àmbits.

Per altra banda, els diferents marcs ecològics implicaven també, anys enrera, matisos importants pel que fa a la salut i els obstacles físics ajudaven o dificultaven més o menys la circulació de les epidèmies de les idees i de les tècniques.

En resum, tot fet demogràfic té, forçosament, una dimensió espacial i oblidar-ho és molt arriscat, tant si es tracta de poblacions tradicionals com actuals. És quasi impossible que les característiques demogràfiques d'una parròquia rural s'assemblin a les d'una ciutat i que les d'aquesta siguin comparables a les de la seva regió i que les de dita regió siguin semblants a les de l'estat a que pertany. Per tant, és molt poc seriosa la freqüent extrapolació de models poblacionals d'una escala a una altra. És, per exemple, de molt dubtosa científicitat extrapolar les característiques demogràfiques d'una parròquia rural a un estat o a una regió o comparar, competitivament, els indicadors demogràfics d'una comarca amb els de la seva regió.

L'ANÀLISI DEMOGRÀFICA: TAXES NETES I TAXES BRUTES

La màxima incidència del context geogràfic té a veure amb l'estructura per edats, sexes i estat civil i, en conseqüència, els indicadors vitals nets i/o específics, els que tenen en compte dita estructura, són els únics que admeten, fins a cert punt, comparacions plurigeogràfiques o pluriescalars. Tots els altres indicadors, viciats per la ignorància major o menor de dites estructures, només valen, i amb reserves, per a comparacions a la mateixa escala. Per exemple, la comparació de les taxes de mortalitat infantil (netes) d'un país i d'una comarca rural ens permet opinar, sense risc, de l'estat sanitari dels dos col·lectius. Al contrari, la comparació de les taxes brutes de mortalitat d'ambdós marcs socio-territorials ens pot portar a conclusions aberrants car la comarca rural està pràcticament condemnada a tenir, avui, una taxa més alta que la regional per la senzilla raó que la seva població és més vella per mor de l'emigració i la conseqüent baixa de la natalitat. El mateix passa, sens dubte, si comparem ens de la mateixa escala però de diferent nivell de

transició però en aquest cas la comparació, competitiva, és vàlida doncs si estem a dintre de la mateixa escala s'ha d'admetre que tots els ens tenen "igualtat d'oportunitats".

Tot això és molt important des del moment que de les taxes brutes se'n fa massa ús i abús per la senzilla raó que són les més fàcils d'obtenir. Concretament, fins avui l'eina bàsica per a l'estudi de la transició ha estat la gràfica que recull l'evolució de les taxes brutes de natalitat, mortalitat i creixement natural coneguda per "perfil de transició". Aquestes taxes, com hem dit, estan més que deformades -com indicadors de conducta- per l'estructura per edats. La natalitat serà per força baixa a poblacions subdotades de dones casades en edat fèrtil per molt prolífiques que siguin les poques parelles joves existents. De la mateixa manera, una població sobrecarregada de gent gran tindrà una mortalitat alta facin el que facin els responsables sanitaris. En resum, les dites gràfiques emprades com a "radiografies de la transició" han de ser acceptades sempre amb certes reserves i amb moltes més quan es refereixen a ens demogeogràfics d'escala diferent.

La taxa bruta de natalitat baixà a molts països europeus tant per la reducció de la fecunditat estricta com per la reducció d'adults joves, provocada per l'emigració a Amèrica, i la consegüent minva de "forces reproductores". Això, per al conjunt d'Espanya no fou gaire transcendent però fou decisiu per a Galícia, la més emigratòria de les regions espanyoles. En conseqüència, en aquest exemple i en molts d'altres, la distància entre l'indicador brut (natalitat) i el més net (fecunditat marital per edats) augmenta amb la fragmentació car quan més petit és l'ens demoterritorial més fàcil és que compti amb poblacions molt diferenciades o especialitzades.

LES UNITATS DEMO-ESPACIALS D'ANÀLISI (UDEAs)

No és precisament fàcil definir ni classificar els ens geodemogràfics principals car mai no ha estat fàcil definir la regió, la ciutat, el rural, etc. Tanmateix, malauradament o sortosament, les servituds estadístiques ens ajuden a resoldre molts dilemes per vies expeditives. En moltes ocasions les unitats d'anàlisi són, pura i simplement, les que ens venen donades a les fonts estadístiques. A Europa, en general, i a Espanya, en particular, les dades apareixen a tres escales: local, regional i estatal en funció dels tres

nivells bàsics administratius (municipi, província/regió, estat). Amb sort, manipulant aquestes dades hom pot acostar-se a ens rurals, urbans i regionals. Les dades que permeten treballar a escala comarcal són rares. Les dades de major accessibilitat i qualitat acostumen a ésser les estatals puix apareixen publicades amb més luxe de detalls i per això bona part del estudis demogràfics més importants són d'escala estatal. Això ha portat a que sovint s'admeti tàcita i acríticament, com indicàvem, que els models estatals han d'ésser comparables amb els locals o regionals.

La diferenciació demo-espacial s'accentuà justament amb la revolució industrial i la modernització socioeconòmica inseparables de la transició demogràfica. Fins el segle XVIII avançat, les societats estaven organitzades espacialment de forma relativament senzilla. De forma indicativa podem considerar el següent model:

La base era regional. Una ciutat de dimensió modesta -no massa més de 20.000 hab.- era el centre màxim de serveis i d'intercanvis d'una àrea d'uns 100 km de radi (uns 30.000 Km²). A dintre d'aquesta àrea hi havia unes dotzenes de ciutats menors (comarcals) que servien a àrees d'uns 25 km de radi (uns 2.000 km²) ocupades per poblets i aldees rurals. Per sobre de la ciutat regional hi havia unes poques ciutats supraregionals ubicades a llocs clau per al comerç a llarga distància, generalment ports de mar o fluvials. Aquestes ciutats tenien també un paper regional, secundari per a la ciutat però decisiu per a la regió car aquesta tenia, per raons alienes, un cap desproporcionat, per a be i per a mal. La proporció entre la població de la ciutat principal i la població regional era de l'ordre d'1 a 10 semblant a la vigent entre comarques i caps comarcals.

Demogràficament el model funcionava de la següent manera: les ciutats oferien unes oportunitats (econòmiques, socials) molt superiors a les del camp i, a més, patien d'una crònica sobremortalitat, inherent a la seva alta densitat humana, i una crònica subfecunditat, per mor de les condicions de vida. En conseqüència, el creixement demogràfic era sovint negatiu. Els dos factors esmentats provocaven un flux migratori continu procedent del camp, més sa, més prolífic i menys atractiu. En poques paraules, camp i ciutat s'auto-controlaven demogràficament i el mecanisme era globalment vàlid amb independència del rang de la ciutat. Les ciutats majors tenien més capacitat d'absorció que les petites que també retriuen tribut migratori qualificat a les grans al mateix temps que rebien immigració rural no qualificada.

En termes poblacionals la ciutat era més vella, més insana i més malthusiana que el seu camp però la immigració camperola compensava en part aquests problemes a costa de fer el camp menys jove i prolífic. Tota aquesta autoregulació tenia lloc en un marc territorial de feble dimensió.

La revolució industrial i dels transports canvià els esquemes. La distància fou vençuda i els marcs regionals trontollaren. Les ciutats més dinàmiques s'alliberaren de la dependència regional i començaren a importar i exportar homes i mercaderies amb limitacions espacials cada cop menors. La ciutat industrial pogué créixer sense límits si no hi havia límits en la importació de matèries primeres, en l'exportació lucrativa de productes elaborats i de serveis i en la importació de la població necessària de qualsevol procedència. D'aquesta forma, l'acció demogràfica tradicional de la ciutat es potencià en proporció a l'èxit de la seva economia i s'establí una competència entre ciutats que esdevingué desastrosa per aquelles que no tenien altre mèrit que estar ben situades respecte als esquemes espacials tradicionals. En conseqüència, l'equilibri camp-ciutat de marc comarcal i regional desaparegué. Les ciutats més dinàmiques xuclaren població rural de les zones abans controlades per ciutats menys actives i àdhuc, en certs casos, les pròpies ciutats mitjanes reterren tribut demogràfic absolut, despoblant-se igual que els seus camps.

En resum, la gran ciutat actual exerceix el seu rol demogràfic tradicional d'absorció de població rural però aquesta pot procedir de qualsevol lloc de forma que regions llunyanes amb ciutats sense prou dinàmica pròpia poden despoblar-se en benefici d'una ciutat remota. Per altra banda, quan el dinamisme de la ciutat és molt fort aquesta exporta un especial dinamisme demogràfic al món rural més immediat on s'instal·len les fàbriques, serveis i vivendes sense cabuda en el vell perímetre urbà. D'aquesta forma nasqué un nou ens demoespacial de gran importància, el periurbà, el més dinàmic de tots, en termes demogràfics, si el considerem de forma independent. En conseqüència, quan una regió inclou una o més ciutats d'abast supraregional el conjunt assoleix unes característiques demogràfiques molt especials. Això, que sempre ha estat així, s'accentuà profundament amb la revolució industrial.

CATALUNYA I BALEARS COM A MARCS D'ANÀLISI

Si pretenem escatir, amb el màxim rigor que permeten les fonts, l'entitat de la transició a Catalunya i a les Balears en els seus inicis i en la seva dimensió espacial, hem de considerar el procés a les diferents escales significatives i possibles: regional, comarcal, urbana i rural.

Catalunya i Balears són dos ens demo-territorials prou complexos i prou diferents, tot i tenir arrels comunes, de forma que presenten un repertori de característiques i circumstàncies que donen a l'anàlisi de la transició a ambdós indrets una trascendència superior a la d'un simple estudi regional.

Catalunya és i era fa cent anys una regió d'un estat però comptava amb una ciutat, Barcelona, que era ja molt més que l'estricta cap i casal d'un territori de poc més de 30.000 Km². Però, al mateix temps, a dintre d'aquest modest territori hi havia altres ciutats amb un protagonisme que anava més enllà de la simple capitalitat comarcal i que, en conseqüència, gaudien d'una relativa independència respecte a la metròpoli i a la seva estricta comarca. Per últim, el marc ecològic era i és prou heterogeni.

Balears és un arxipèlag format per una illa gran (Mallorca) que allotjava i allotja una gran ciutat, i dos illes mitjanes (Menorca i Eivissa) amb diferent grau d'urbanització. Tot i que les Illes tenen una notable homogeneïtat física i històrica, sota el punt de vista humà eren i són col·lectivitats prou diferenciades. La vertebració regional era i és migrada. Palma és més que una capital regional però té molt poca influència a Menorca i a les Pitiüses.

En resum, tenim tot el repertori d'ens demoespacionals inventariats més amunt i amb el suplement d'unes illes que no poden ésser equiparades plenament al concepte de comarca estricta.

Davant les característiques geodemogràfiques de les esmentades regions, tota anàlisi del procés transicional ha d'ésser abordada amb diferents graus de desagregació territorial aprofitant al màxim les oportunitats oferides per les dades estadístiques publicades. Aquestes dades han estat crònicament pobres en entitat i encara més en desagregació espacial. Fins gairebé avui, poca ha estat la informació oferta a escala inferior a la província i les seves capitals. Una esplèndida excepció en fou

el cens del 1887 que ens donà informació impresa desagregada per partits judicials i amb prou riquesa temàtica (estructura per edats, sexes i estat civil). A aquesta rara fortuna cal afegir la publicació de dades coetànies de moviment natural també a la mateixa escala. Amb tan preciosis i rar tresor estadístic és possible establir una bona fotografia de la demografia catalana i balear de fi de segle. L'ideal seria poder fer una seqüència, no una foto fixa, però tan afortunada avinentesa -dades vitals i estructurals per comarques- ni tenia precedents ni es repetí fins quasi cent anys més tard. En conseqüència ens hem de resignar a treballar amb el que hi ha. La pobra i tèrbola seqüència a escala provincial que hom pot realitzar amb les dades heterogènies dels censos (1857, 1860, 1877 i 1900) i les dubtoses i discontinues dades vitals (1858-1870, 1878-1900) esdevé molt més valuosa en recolzar-se en el nítid i detallat fotograma comarcal esmentat.

ELS PERFILS DE TRANSICIÓ

Començarem, tanmateix, l'estudi de la transició demogràfica catalano-balear per la seqüència abans esmentada, per l'estudi de l'evolució a escala regional, car, com hem dit, els "perfils de transició", les gràfiques d'evolució de les taxes brutes de natalitat i mortalitat, han estat fins ara l'eina bàsica d'anàlisi, classificació i comparació. Compararem, doncs, les gràfiques d'aquesta mena de les dues regions hispàniques amb les d'alguns països europeus, no amb ànim competitiu, cosa que no és vàlida, sinó amb simple i didàctic ànim referencial.

Del magnífic repertori de "perfils de transició" que ens ofereix CHESNAIS (1986, pp.222 i ss.) hem escollit, convenientment simplificats, els de Suècia, com exemple de transició precoç i paradigmàtica, Itàlia, com a model mediterrà (transició tardana), Bèlgica, com a cas intermig, i Espanya, especialment com a referència estatal, com a conjunt al que pertanyen les regions analitzades. El període analitzat és l'etapa 1860-1900.

Per a la confecció dels "perfils" hispànics hem tingut que fer diferents adaptacions de les discontinues i dubtoses sèries oficials del moviment natural. Per interpolacions successives hem depurat les dades disponibles i hem deduït les inexistentes. Les taxes han estat calculades a partir de valors mitjans.

El perfil suec, un dels que inspiraren la teoria de la "transició", no s'assembla gaire als de les regions que ens ocupen. Per a començar, la transició sueca té origen molt abans del 1860. En aquesta data el "perfil" suec estava ja en la fase convergent. La mortalitat era del 20 ‰ baixíssima per a l'època, i la natalitat del 35 ‰, relativament alta però en fort retrocés. L'any 1900 els valors eren 25 ‰ (natalitat) i 17 ‰ (mortalitat).

A Catalunya la situació era prou diferent; les corbes també declinaven, però molt suaument, quasi en paral·lel, des d'una mortalitat molt alta i una natalitat més aviat moderada per a l'època. Encara que no podem saber-ho amb certesa, per manca de dades, sembla que tant la mortalitat com la natalitat començaren a caure, conjunta i sincrònicament, poc abans de 1860, des dels nivells pretransicionals. Aquest declivi en paral·lel de les taxes vitals brutes podria ésser el tret característic de la transició "a la ibèrica" o sigui la manca d'una fase divergent, quan la natalitat conserva encara el seu nivell tradicional i la mortalitat comença a baixar. La mortalitat catalana el 1860 superava el 30 ‰ (un 60 % més que la sueca) mentre que la natalitat era molt semblant a la del país escandinau. El 1900 la mortalitat catalana era del 25 ‰ (45 % superior a la sueca) i la natalitat un altre cop molt semblant.

El "perfil" balear s'assembla tendencialment al català però amb una diferència important: la mortalitat parteix (1860) de cotes molt més baixes (28 ‰) i manté una caiguda que porta la taxa de 1900 al nivell del 20 ‰, molt positiu per a l'època. La natalitat és, en canvi, semblant a la catalana.

En resum, en comparació amb el "perfil escandinau", el paradigmàtic de la teoria de la transició, les dues regions estudiades presenten trets prou originals: precocitat relativa en la caiguda de la natalitat i persistència d'alts nivells de mortalitat en el cas català. A destacar la semblança del model balear amb el belga.

Taula 1. Dades bàsiques dels perfils de transició
d'alguns països i regions

País o regió	Natalitat (‰)		Mortalitat (‰)	
	1860	1900	1860	1900
SUÈCIA	34	26	20	17
BÈLGICA	31	29	21	17
ITÀLIA	38	34	31	22
FRANÇA	28	23	22	20
ESPANYA	38	35	35	29
CATALUNYA	36	27	33	25
BALEARS	34	28	28	20

Les diferències entre el perfil català i l'espanyol són molt notables. L'espanyol es caracteritza per una feble tendència a la baixa, en paral·lel, de les dues taxes amb valors sempre per sobre dels catalans. Per aquest motiu és encara major el contrast entre el model espanyol i el model balear de molt més baixa mortalitat. Per últim afegirem, a títol orientatiu, que el model espanyol s'allunya de l'italià per mor d'una major mortalitat però coincideix força pel que fa als nivells i tendència de la natalitat.

Ara ja tenim unes referències, res més, no unes comparacions competitives car hem considerat ens heterogenis. Per altre banda, la mesura del canvi, de la "transició", en termes de taxes com les esmentades -taxes brutes- és equívoca per simplista. Com ja hem indicat dites taxes estan molt influenciades pels factors estructurals depenents no tan sols dels fluxos naturals (fecunditat, mortalitat) sinó també dels factors migratoris. Una població no és un conglomerat d'individus fets amb motlle, els humans tenen sexe i edat i, en conseqüència, morir, fer fills i migrar són afers molt discriminats en funció de dits atributs. Només les dones en edat fèrtil poden procrear i el risc de morir d'una adolescent és molt inferior al de la seva àvia, prou més baix que el de la seva germana recent nascuda i àdhuc sensiblement inferior al del seu germà bessó. En resum, cal conèixer com a mínim l'estructura per edats i sexes per a poder valorar la significació de les taxes brutes. No es pot oblidar que els fluxos depenen de les estructures i vice-versa.

TRANSICIÓ I ESTRUCTURES

Fins avui en l'estudi de la transició ha primat, com hem vist, el "perfil de transició" però també, en menor mesura, hom ha fet servir com a eina analítica la "piràmide d'edats" tan o més significativa però també molt susceptible a les incidències migratòries. La transició a l'escandinava implica un procés de canvi estructural que comença per un rejuveniment de la població, a la fase "divergent" inicial, que donà pas a un procés paulatí d'envelliment quan s'entrà a la fase "convergent" a partir dels primers estadis de descens de la fecunditat. En canvi, una transició a l'espanyola o a la catalana, sense avantatge inicial clara pel que fa a la caiguda de la mortalitat, implica un procés de canvi estructural mancat de la fase inicial de fort rejuveniment i amb un inici precoç del procés paulatí d'envelliment degut al també relativament precoç declivi de la fecunditat.

Un altre factor demogràfic amb un paper indirecte però transcendent en la transició és la nupcialitat -com a porta quasi inevitable de la procreació- que també cal mesurar en termes nets degut a la forta incidència de l'estructura per edats i sexes en les taxes brutes.

L'estudi simultani i interactiu de les estructures (edat, sexe, estat civil) i dels fluxos (naixements, defuncions, matrimonis, migracions) és especialment important en l'anàlisi de la "transició" car una població és un sistema i quan canvia qualsevol element tots els altres canvien, inexorablement. La reducció de la mortalitat s'ha centrat, fins avui, en la baixada del risc de mort dels nadons -la mortalitat infantil és ara a Europa uns seixanta cops més baixa que fa 200 anys- i si hom considera això s'enten que la baixada en solitari de la mortalitat incrementi el percentatge de joves de la població afectada. Al contrari, la baixada de la fecunditat fa créixer la proporció d'adults i de vells.

Per altra banda, la "transició" té una dimensió espacial fonamental. En general és inseparable de processos d'urbanització que impliquen migracions camp-ciutat i, també, migracions a llarga distància. Els migrants són bàsicament joves de forma que les àrees emigratòries envelleixen i les immigratòries rejuveneixen. A més, les migracions són també discriminades per sexes. Per exemple, les ciutats atrauen més dones que homes i d'aquesta manera es dificulta l'aparellament tant a les àrees de procedència com a les de destí i això és un fre a la fecunditat.

En conseqüència, les estructures per edats canvien segons els indrets tant o més per factors migratoris que per factors de balanç natural. Davant d'aquesta realitat l'ús de la piràmide com a única eina analítica del procés transicional pot donar resultats tan o més equívocs que l'ús, també exclusiu, de les denostades taxes vitals brutes. "Perfils de transició" i piràmides, juntes o separades, són eines molt emprades per la senzilla raó que són les més assequibles però s'ha de tenir ben clar que estan lluny d'ésser totalment adients i que només se'n pot fer un ús molt prudent.

TRANSICIÓ I INDICADORS NETS I/O ESPECÍFICS

Els indicadors de fecunditat i mortalitat menys equívocs, són aquells que exclouen el màxim possible de factors pertorbadors deguts a fets d'estructura per edats i d'estat civil. Per exemple, si volem saber quines diferències de conducta pel que fa a la procreació hi ha a Suècia i a Catalunya només podem estudiar el que fan mil dones sueques i mil dones catalanes de la mateixa edat i estat civil. Obviament, no tindria cap sentit estudiar a 1000 dones de cada lloc indiscriminadament.

Les taxes de mortalitat per edats i de fecunditat per edats són la base de diversos indicadors sintètics tals com l'esperança de vida en néixer (e_0) i l'índex sintètic de fecunditat o fills probables per dona (*isf*). Quan hom no disposa de dades vitals prou afinades (defuncions per edats, naixements per edat i estat civil de la mare) però sí de dades vitals globals (naixements i defuncions anuals) i també de dades estructurals mínimes (població per grups d'edat i estat civil) hom pot calcular uns altres indicadors prou fiables com la mortalitat típica i l'índex sintètic de fecunditat marital estandaritzada per edats (*Ig*). A partir de dades estructurals com les esmentades també és possible estimar indicadors nets de nupcialitat (solteria definitiva i edat mitjana de matrimoni).

Recordem que la transició, en termes d'indicadors nets, fou, genèricament, com segueix. Abans de la transició eren molt rares les esperances de vida superiors a 30 anys i gairebé normals els *isf* superiors a 5 (fills per dona). Avui l' e_0 supera els 75 anys a tota Europa i comencen a ésser normals valors de l'ordre dels 80 anys per a les dones. Per altra banda, són molt freqüents els *isf* menors que 2 fins el punt que la substitució de les generacions es veu molt compromès a gairebé tot el món

occidental. Per aquest motiu, més que per l'allargament de la vida, el pes relatiu del joves minva a favor del dels adults i, en darrera instància, de la proporció de gent gran.

Tanmateix, l'isf no s'ha de confondre amb un indicador de conductes de cara a la procreació car la procreació es, en general, afer quasi exclusiu de només una fracció de les dones en edat fèrtil, de les casades, i, en conseqüència, allà on les dones es casen tard o on moltes romanen definitivament fadrines la fecunditat, en termes de fills per dona, resulta més baixa que en els casos contraris.

Per a conèixer, doncs, les pautes de comportament de cara a la procreació cal conèixer la proporció entre naixements legítims i dones casades en edat fèrtil. Un indicador útil es l'esmentat I_g que marca la proximitat o llunyania relativa de la fecunditat legítima real per edats de la considerada "natural" o màxima (valor 1). En la llarguíssima etapa pretransicional l' I_g era quasi sempre superior a 0.6 (les dones casades feien servir mes del 60 % de la seva potencialitat procreadora mitjana), avui difícilment trobem a Europa valors superiors a 0.3.

Amb les dades disponibles per a l'època estudiada no és possible calcular l'isf de forma ortodoxa però si podem calcular l' I_g , més significatiu, com hem dit, com indicador de comportaments. La caiguda de la fecunditat és l'element més singular de la transició car aquí entra en gran mesura la decisió, el factor psicosocial. La mortalitat pot canviar al marge de la voluntat de les persones però la fecunditat al si del matrimoni depèn bàsicament de la forma de pensar de la parella, més que dels factors econòmics o de la disponibilitat i eficiència de fàrmacs i estris anticonceptius. El pensament sobre la dimensió ideal de la família acostuma a tenir molt a veure amb la cultura, en sentit laxa, i sovint hi ha contradiccions en aquest camp entre la racionalitat i la ideologia.

A les poblacions pretransicionals l'alta fecunditat era indispensable per a garantir, com a mínim, la supervivència de l'ens familiar. Amb una mortalitat de tipus tradicional la meitat dels nascuts no superaven els 25 anys d'edat i només un de cada 3 a complir els 50. En conseqüència, la supervivència de l'especie exigia descendències superiors a 4 fills per parella per a garantir que cada dona deixés, en acabar la seva vida fèrtil, una substituta capaç de sobreviure fins als 28 anys, fita mitjana del període reproductiu. Per altra banda, per a que els pares poguessin comptar amb fills que els atenguessin en la vellesa tampoc no es podia fiar d'una

descendència curta. Només 1 de cada 4 fills tenia certes garanties de sobreviure els seus progenitors en el cas que aquests superessin els 65 anys.

Un cop la mortalitat començà a baixar de forma sostinguda l'alta fecunditat passà de necessària a disfuncional. A molts indrets el comportament de les parelles responguè positivament a la nova conjuntura, sovint de forma més instintiva que racional, i la transició fou ací molt menys problemàtica que a aquells indrets on els costums es mantingueren refractaris al canvi. Com veurem, els graus de sintonització entre caiguda de la mortalitat i de la fecunditat foren prou diferents a arreu. La relació entre fecunditat i economia és imprecisa però generalment "inversa". La profunda i quasi sistemàtica caiguda de la fecunditat en els darrers cent anys a Europa ha coincidit amb una forta i també quasi sostinguda pujada de la renda per càpita però no han mancat excepcions més o menys circumstancials.

LES EXCEL.LENTS I EXCEPCIONALS DADES DELS ANYS VUITANTA

Per a obtenir els indicadors nets que esmentaven a l'apartat precedent és necessari, com hem vist, disposar d'una informació estadística censal i vital prou rica. A l'Espanya del segle XIX, malgrat els grans esforços realitzats a partir del 1857, la producció estadística fou magre o, millor dit, imperfecte. Dades com les esmentades per al càlcul d'indicadors nets com l'Ig i la mortalitat típica només les trobem per a 1887. El cens d'aquest any, el quart dels censos hispànics del XIX, és el primer que dóna informació sobre estat civil per edats i, a més, té la rara virtut de donar la informació a escala de partits judicials. També les dades vitals, recollides ja directament pel Registre Civil, apareixen, excepcionalment, a dita escala per als anys 1886-1892.

En resum, a dintre del pobre panorama estadístic del segle XIX la informació corresponent a les acaballes de la penúltima dècada és sortosament insòlita per la seva qualitat formal i cobertura espacial. Cal dir que tingueren que passar cent anys per a tornar a disposar d'una informació poblacional geogràficament tan valuosa car a partir del 1900 les estadístiques esdevingueren "provincialistes". Tret d'alguna excepció fins el 1981 res no es publicà que no fos referit a províncies i capitals. En

conseqüència, treballar a fons la informació del tan ric filó estadístic del 1887 és respondre a un suggerent rept.

L'obtenció dels indicadors sintètics nets que farem servir a continuació ha estat com segueix. Els indicadors de nupcialitat han estat calculats mitjançant el mètode d' Hajnal. L'índex I_g a partir, com és norma, de les taxes de fecunditat per edats de les dones casades de la secta hutterita. El càlcul de $l'e_0$ l'hem fet a partir del mètode de la "mortalitat típica". Les probabilitats de mort emprades en el càlcul no són les de cap cas real sinó les d'una taula tipus de mortalitat (COALE & DEMENY, 1983) d'esperança de vida coneguda. A partir de les desviacions entre les defuncions reals i les teòriques hem deduït $l'e_0$. Els valors obtinguts poden ésser una mica inexactes en termes absoluts però presenten una proporcionalitat interna indiscutible.

Tota l'explotació gràfica i estadística de les dades del cens del 1887 i del MNP 1886-1892 s'ha fet amb software propi i gran part de la tasca fou desenvolupada per a la confecció del treball *Transició Demogràfica a Catalunya* que presentarem a un concurs de càtedra de Geografia Humana l'any 1988 i que roman encara inèdit. Amb aquest software i amb semblant metodologia han treballat sobre la població espanyola, valenciana i andalusa els nostres col.laboradors i col.lagues D. SÁNCHEZ (1989), J. RECAÑO i M.BAILA (BAILA & RECAÑO 1991).

LA TRANSICIÓ A CATALUNYA I BALEARS: LA FITA DEL 1887

Com hem vist, les dades anteriors a 1887 són abundants però pobres i dubtoses, en especial pel que fa al moviment natural. Per als anys seixanta tenim dades de mortalitat per edats relacionables amb les dades del cens del 1860 però aquestes són de magre fiabilitat i només permeten una aproximació a l'anàlisi de la mortalitat neta per a províncies i capitals. J. RECAÑO (1989) ha realitzat anàlisis prou interessants a partir d'aquestes dades per a diferents poblacions catalanes que estan pendents de publicació (tesi de llicenciatura llegida el 1989).

El cens del 1877 dóna informació per sexes i edats per a tots els municipis però no per estat civil i edat. Malauradament, la sèrie de dades vitals oficials iniciada el 1858 es trencà del 1870 al 1878 i això minva les

possibilitats d'anàlisi de la demografia dels anys setanta. Tanmateix, a partir de les dades censals municipals del 1877, sumades per partits judicials, i de les del 1887 pogueren realitzar un treball (curs de doctorat 1988-1989) referit a les comarques del Camp de Tarragona (ANTON, BLAY, FERNÁNDEZ, MARTORELL, SÁNCHEZ, 1989) que ens permeteren conèixer amb detall l'impacte demogràfic de la fil·loxera a l'àmbit tarragoní. Dit impacte fou tan important com a factor d'immigració -etapa prefil·loxèrica, quan els preus del vi assoliren altes cotes- com d'emigració -quan la plaga destruï les vinyes-. Amb aquest treball de detall quedà confirmada la suposició que era erroni atribuir a la plaga fil·loxèrica la despoblació del camp català. L'èxode rural començà a Catalunya molt abans (VIDAL, 1979).

Encara que un estudi crític i en profunditat de les dades estructurals i vitals del període 1857-1877 està per fer i podria donar resultats interessants, de moment, amb el que hi ha només podem dir que tenim indicis suficients per a pensar que les primeres passes de la "transició" s'havien donat ja a començaments de la segona meitat del XIX tant al Principat com a les Illes.

Amb les dades publicades i amb els estudis disponibles fer una anàlisi de l'evolució demogràfica de Catalunya i Balears a la segona meitat del XIX només pot conduir, de moment, com ja hem dit, a la confecció d'un film borrós però mercès a les dades de cap al 1887 aquesta pel·lícula compta amb un fotograma molt nítid que dóna intel·ligibilitat al conjunt. Ja ens hem acostat a l'evolució mitjançant la confecció i lectura dels "perfils de transició", a partir d'ara analitzarem en profunditat la imatge estàtica.

Per començar, recordem que estem tractant de regions diferents. Catalunya no tan sols era una regió industrialitzada; el Principat comptava amb una gran ciutat, Barcelona, que era molt més que una simple capital regional. Tot i que per aquelles èpoques el pes demogràfic de Barcelona era relativament modest una sèrie de característiques d'aquesta urbs industrial tenien que incidir fortament en la dinàmica demogràfica d'una regió petita i, de sempre, molt mediatitzada pel seu cap i casal (VIDAL, 1985,1991).

Balears era una regió molt menys vertebrada. Des de sempre cada una de les illes havia viscut la seva vida. L'illa de Menorca, per un cantó, i les Pitiüses, per un altre, no tenien respecte a la capital regional gaire més dependència que l'estrictament administrativa. Palma tenia, en canvi, un estret control de l'illa de Mallorca i un cert paper supraregional. La feble

interrelació entre les diferents illes fou perfectament captada per un brillant i prolífic estudiós decimonònic, l'Arxiduc Lluís Salvador d'Austria (HABSBURG,1980-).

BARCELONA I LA TRANSICIÓ CATALANA

Vegem primer el cas català. Catalunya comptava des de l'edat mitjana amb una gran ciutat supraregional, Barcelona, que al llarg del segle XIX havia esdevingut industrial. Aquesta gran vila registrava, a les acaballes del segle XIX, un gran dinamisme econòmic però també unes penoses condicions sanitàries. El primer factor implicava un necessari creixement poblacional, concretament de població activa; el segon factor determinava que la pròpia urbs no fos capaç de "produir" per si mateixa la força de treball necessària. Fins a començaments del segle XX al municipi barcelonès hi hagué mes enterraments que batejos. En conseqüència, era la immigració la clau del creixement demogràfic i econòmic.

En aquest context, al llarg de la segona meitat del segle XIX Barcelona monopolitzà el creixement poblacional català. Gairebé totes les comarques varen retre un fort tribut emigratori a la "capital". Pel mètode dels saldos hem evaluat (VIDAL,1980) que 610 municipis, dos terços del total, perderen, entre 1860 i 1900, quasi 300.000 hab. mentre que Barcelona en guanyà una xifra semblant. Aparentment, si més no, la urbs industrial absorbí tot l'èxode rural català. Àdhuc algunes ciutats mitjanes enviaren emigrants cap a Barcelona. Tot i que la immigració extraregional no assolí gran relleu fins entrat el segle XX a finals del XIX ja era important l'arribada de valencians i aragonesos.

En resum, Barcelona era molt més que un ens demogràfic diferenciat car actuava com un filtre modificador de bona part de la població catalana. La població rural trasplantada a la urbs veia minvar la seva esperança de vida i les seves expectatives com a "reproductora" car en el medi urbà casar-se era més difícil i més encara el mantenir una família nombrosa. També la població rural remanent era afectada. El predomini de l'emigració femenina posava difícil la nupcialitat a comarques i la comunicació cada cop més fluida entre els emigrats i les seves famílies aportava a la ruralia noves idees entre les quals no faltaven les que incidien en el concepte de la família, concretament el model de família restringida que imperava a la urbs.

Taula n. 2

INDICADORS DEMOGRÀFICS
DE CATALUNYA I BARCELONA EL 1887

Indicador	(A) CATALUNYA	(B) BARCELONA	A/B
Taxa bruta mortalitat (%o)	26.7	31.4	0.85
Esperança de vida (anys)	31.5	26.0	1.21
Taxa bruta de natalitat (%o)		33.47	1.02
Taxa glob. fecunditat (%o)	118.2	85.0	1.39
Taxa glob. fec. legítima (%o)	198.5	177.0	1.12
Índex Ig	0.52	0.45	1.15
Solters definitius (%)	7.2	11.0	0.65
Solteres definitives (%)	7.4	14.0	0.53
edat mitjana matrimoni (homes)	26.4	27.5	0.96
edat mitjana matrimoni (dones)	23.6	25.1	0.94
Sex ratio (*) adults	96.0	88.0	1.09

(*) Homes 15-64 anys per 100 dones 15-64 anys

Font: I.G.E: Cens del 1887 i MNP 1886-92. Elaboració pròpia.

La taula 2 ens mostra amb tota claredat les grans diferències entre els models barcelonès i català. Els indicadors complementen les imatges estructurals, especialment fan més intel·ligible la piràmide del municipi capital que presenta una figura de base estreta amb una gran acumulació d'adults, especialment dones, només explicable per una nodrida i persistent immigració. El predomini de la immigració femenina queda una mica disfressat a causa de la llarga barra dels homes de 20-24 anys que recull a la tropa. Tot i sense excloure aquesta població "accidental" la sex ratio dona per als grups d'edats adultes un fort predomini femení (113 dones per 100 homes).

Dels indicadors de la taula 2 cal remarcar la baixíssima esperança de vida, que representa una mortalitat superior en un 20 % a la del conjunt

regional, i la també molt baixa fecunditat tant general com marital (40 % i 15 % més baixes, respectivament, a Barcelona que a Catalunya). A destacar que les diferències en termes d'Ig són menors que en el cas de la fecunditat global -distorsionada per la baixa i tardana nupcialitat- el que vol dir que les dones barcelonines que aconseguien casar-se es comportaven, pel que fa a la procreació, de forma no gaire més restrictiva que a la resta.

A la vista de les dades precedents sembla clar que l'entitat demogràfica del conjunt català al 1887 era una síntesi dialèctica de, com a mínim, dos models molt contrastats però interdependents: Barcelona i la resta del Principat. Tanmateix, la geogràficament rica informació disponible per a la època ens permetrà esbrinar, més endavant, si a "la resta" hi ha més d'un model. D'entrada, la taula n.3 indica que a escala comarcal (partits judicials de l'època) hi havia grans contrastos.

Taula n. 3

INDICADORS DEMOGRÀFICS
DELS DOS PARTITS JUDICIALS MÉS DIFERENTS

Indicador	(A) VIC	(B) BISBAL	A/B
Taxa bruta mortalitat (‰)	35.9	24.2	1.48
Esperança de vida (anys)	25.4	39.5	0.64
Taxa bruta de natalitat (‰)	43.2	25.1	1.72
Taxa glob. fecunditat (‰)	163.9	95.3	1.72
Taxa glob. fec. legítima (‰)	270.7	151.3	1.79
Índex Ig	0.68	0.41	1.66
Solters definitius (%)	9.8	5.5	1.78
Solteres definitives (%)	9.4	5.8	1.62
edat mitjana matrimoni (homes)	26.2	26.1	1.04
edat mitjana matrimoni (dones)	23.6	25.1	0.94

Font: I.G.E: Cens del 1887 i MNP 1886-92. Elaboració pròpia.

Abans d'entrar en matèria d'anàlisi comarcal convé veure quina era la situació demogràfica a les Balears, regió on no es donava un contrast entre capital i "comarques" tan brutal com a Catalunya.

Taula n. 4

ÍNDICADORS DEMOGRÀFICS
DE CATALUNYA I BALEARS EL 1887

Indicador	(A) CATALUNYA	(B) BALEARS	A/B
Esperança de vida (anys)	31.50	42.00	0.75
Índex Ig	0.52	0.56	0.93
% solters definitius (dones)	7.40	11.00	0.67
edat mitjana matrimoni (dones)	23.60	24.10	0.98

Font: I.G.E: Cens del 1887 i MNP 1886-92. Elaboració pròpia.

La taula 4 indica que una regió com Balears, poc industrialitzada i menys "unitària" (cada illa té una trajectòria econòmica independent) es trobava, aparentment, prou més avançada que Catalunya en el procés transicional. Davant d'una fecunditat marital (Ig) semblant als dos àmbits tenim una esperança de vida molt més alta a les Illes (superior en 10 anys, un 25 %). Podríem suposar que això és degut a que Ciutat (Palma) tenia menor pes que Barcelona i, en conseqüència, la possiblement alta mortalitat de la urbs no arrossegava tant a la regional. Tanmateix, la taula n. 5 ens indica que les diferències entre Palma i la seva regió eren modestes.

Taula n. 5

INDICADORS DEMOGRÀFICS DELS PARTITS BALEARS EL 1887

PARTIT	Ig	e ₀	emm (d)	sd (d)
Palma	0.50	42.2	24.7	12.5
Inca	0.63	40.3	23.3	7.9
Manacor	0.57	47.2	24.5	6.7
Maó (Menorca)	0.57	51.2	23.8	16.0
Eivissa	0.55	30.1	24.2	13.4
BALEARS	0.56	42.0	24.1	11.1

Font: I.G.E: Cens del 1887 i MNP 1886-92. Elaboració pròpia.

emm=edat mitjana de matrimoni (dones) sd=solteres definitives (%)

La taula 5 ens mostra que la situació demogràfica a escala de comarques i illes no era massa contrastada. Eivissa, la més rural i amb dades de poca fiabilitat, presenta una molt baixa esperança de vida; Menorca, la més industrialitzada i urbanitzada, destaca per la seva alta esperança de vida. Estudis monogràfics a partir dels Registres Parroquials (GOMILA, 1985, VIDAL & GOMILA, 1986) confirmen la precocitat de la caiguda de la mortalitat a aquesta illa. A principis del segle XIX, per exemple, la mortalitat infantil era ja inferior al 20 % i el 1887 el partit judicial de Maó tenia la taxa bruta de mortalitat (19 ‰) més baixa de tots els partits hispànics (IGE, 1895).

Com hom sap, Catalunya és considerada amb prou raó com la regió pionera (LIVI BACCI, 1968) en el procés transicional ibèric però està clar que comparteix aquest mèrit amb una regió germana -Balears- encara més matinerà. Això pot semblar prou lògic i, per tant, poc transcendent. Tanmateix no es així. Tothom ha donat per fet que la precocitat demogràfica catalana era

inseparable de la precocitat en la industrialització però aquesta suposició trontolla si hom considera que a Balears el procés fou més primerenc i intens sense que hom pugui parlar d'una industrialització comparable. Menorca, la comarca més matinerera en matèria transicional, sí era industrial. El 1887 comptava amb més d'un terç dels actius a la indústria i a l'artesania però aquest no era el cas del partit judicial de Manacor, per exemple, que rivalitza amb Menorca en modernitat demogràfica i ocupa el segon lloc, per la seva baixa taxa bruta de mortalitat, entre els partits hispànics. Tant Maó com Manacor superen en modernitat demogràfica al més capdavanter dels partits catalans, el de la Bisbal. Aquest partit, pràcticament coincident amb la comarca del Baix Empordà, comptava amb viles de la importància de St. Feliu de Guíxols, Palamós i Palafrugell amb una activa indústria del suro i amb gran tradició náutica i mercantil.

Taula n.6

INDICADORS DEMOGRÀFICS DELS PARTITS DE LA BISBAL,
MAO I MANACOR

Indicador	MAO	MANACOR	BISBAL
Esperança de vida (anys)	51.20	47.20	39.50
Índex Ig	0.57	0.57	0.41
% solters definitius (dones)	16.00	6.70	5.80
edat mitjana matrimoni (dones)	23.80	24.50	26.10

Font: I.G.E: Cens del 1887 i MNP 1886-92. Elaboració pròpia.

Els tres partits considerats, dos illencs i un continental, però litoral, tenen algunes coses més en comú que l'honor d'ésser els més matiners en la modernització demogràfica d'Espanya: una economia diversificada i autònoma i una urbanització moderada i difusa. Sens dubte que aquestes característiques no eren una exclusiva dels tres partits considerats però quan considerem la diversitat comarcal catalana veurem com aquests factors conjuminats tenen una traducció demogràfica positiva.

Un cop vist que la transició demogràfica a Catalunya i Balears no admet simplificacions i abans de passar a considerar les variants comarcals catalanes donarem un cop d'ull a la situació hispànica a escala provincial per tenir, si més no, un marc referencial.

DIVERSITAT DEMOGRÀFICA DE LES PROVÍNCIES ESPANYOLES EL 1887

Les dades provincials del 1887 han estat exhaustivament analitzades per D. SÁNCHEZ i esquemàticament publicades el 1989 amb el mateix mètode i software que nosaltres en el context d'un projecte en curs que té com a fita l'explotació total de les fonts demogràfiques espanyoles del XIX. Amb posterioritat a la redacció d'aquest text l'I.N.E. ha publicat un Atlas de la població espanyola el 1887 per partits judicials (REHER, 1993).

El mapa n. 1, dibuixat a partir de les dades creuades de fecunditat (I_g) i esperança de vida (e_0), ens mostra una notable varietat de situacions en torn a uns valors estatals que es centren en una I_g del 0.62 i una esperança de vida de 32 anys.

El núvol de punts que apareix en representar a un eix de coordenades els esmentats indicadors (I_g a ordenades, e_0 a abscesses) és més aviat amorf però es perfilen unes constel.lacions de punts prou significatives que agrupen sovint províncies veïnes i geogràficament homogènies. D'entrada hom detecta un notable contrast entre centre i perifèria. El centre, la Meseta, detenta alts valors I_g (de 0.65 a 0.75) i baixa esperança de vida (entorn a 30 anys). En contrapartida, a la perifèria trobem situacions contradictòries i més d'un cop dubtoses. A l'àrea catalana (Catalunya, València, Balears) predomina la baixa fecunditat (I_g inferior a 0.60) i una moderada esperança de vida (uns 35 anys). A l'àrea atlàntic-cantàbrica, en canvi, semblen coexistir una alta fecunditat, com a la Meseta, i una relativament alta esperança de vida (més de 35 anys); tanmateix, les dades de Galícia, Astúries i Cantàbria semblen de molt magre fiabilitat. També són poc creïbles les dades del surest (Múrcia i Almeria) on la fecunditat i l'esperança de vida resulten molt baixes (menys de 0.6 la primera i entorn a 25 anys la segona). A Andalusia predominen els valors I_g moderats (0.60-0.65) i una esperança de vida baixa (una mica menys de 30 anys).

En resum, els models provincials més "moderns" són, sens dubte, els del nord-est: Balears i les províncies catalanes. El màxim contrast pel que fa als estadis transicionals seria l'existent entre Palència i Balears. Palència tenia el 1887 un Ig del 0.75 (un 33 % més alt que el balear) i una esperança de vida de 27 anys (un 57 % més baixa que la de les illes).

Al mapa n. 1 trobem que les províncies més urbanitzades, les de Barcelona i de Madrid, són difícilment classificables, per originals. A ambdós casos la presència d'una gran urbs, amb alta mortalitat i alta immigració, pertorben el model provincial. La ciutat de Madrid coincideix amb la de Barcelona pel que fa a l'alta mortalitat però manté, sorprenentment, uns nivells de fecunditat prou alts, semblants als del seu entorn rural, i amb això esdevé molt diferent de Barcelona. Un cop més els principis generals fallen: a la vila de Madrid els immigrants devien conservar els costums en matèria de fecunditat i aquesta, en termes d'Ig, era un 30 % més alta a la província madrilenya que a la de Barcelona. Aquest fenomen, la major fecunditat madrilenya, es perllongà fins a temps molt recents. El 1960 la proporció entre la fecunditat barcelonessa i madrilenya era quasi bé la mateixa que cent anys enrera.

Un altre fet significatiu és el cas basc-navarrès. A aquesta àrea la mortalitat estava al nivell català, àdhuc al baleàric, però la fecunditat era molt alta. També s'ha mantingut fins no fa gaire aquesta peculiaritat basca de modernitat en matèria de mortalitat i de tradicionalisme en el camp de la fecunditat.

Podríem dir, provisionalment, que el model basc de transició sembla ser el que més s'acosta, tendencialment, al paradigmàtic, al model escandinau, on la primera fase de la transició es caracteritza per una caiguda en solitari de la mortalitat mentre que la fecunditat conserva alts nivells. En aquests casos la població creix ràpidament i rejuveneix. Les piràmides basques són les més "joves", les que tenen més ampla base de tot el repertori hispànic i això sembla corroborar la hipòtesi. Navarra, per exemple, tenia més d'un 13 % de població menor de 5 anys i només un 5 % de majors de 65.

Segons les dades, la gràfica de dispersió posa al mateix sac les darrerament esmentades províncies i les gallegues però és lícit sospitar que això és més un miratge estadístic que una realitat. Les dades gallegues són especialment sospitoses, tant les censals com les vitals. Quelcom semblant podem dir de les de l'àrea càntabro-astúrica. Les piràmides de les esmentades províncies, especialment de les gallegues, presenten uns perfils poc creïbles

però amb el comú denominador de mostrar una profunda cicatriu emigratòria entre els homes adults.

Com a conclusió provisional respecte al panorama demogràfic hispànic podem dir que aquest era prou lamentable. La major part del país es trobava en situacions pràcticament pretransicionals i les àrees més avançades no feien, a excepció de Balears, gaire bon paper en el context europeu de l'època a causa de la reticència a baixar de la mortalitat al Principat. A la província de Tarragona, la més "vitalista" de les catalanes, l'esperança de vida era de només 36 anys i a la província de Girona no passava de 32.

Tot intent d'explicar a fons les diferències demogràfiques provincials exigeix un coneixement seriós de la situació socioeconòmica de les diferents contrades a l'època. Sembla que estem encara lluny de disposar d'una informació fefaent sobre el particular i, de moment, ens limitem a la simple presentació i comentari d'allò que ens diuen les dades demogràfiques.

Segons el que hem vist l'Espanya de fa cent anys no era massa diferent de la d'avui sota la perspectiva de les desigualtats geosocials. Les províncies de l'àmbit mediterrà nororiental eren, com avui, les més avançades, seguides per les províncies basques. Andalusia i les províncies de la Meseta ocupaven els llocs més reculats però tenien, en canvi, els papers una mica canviats, la situació andalusa era una mica millor que la castellana. Per manca de dades fiables no ens podem pronunciar sobre les províncies càntabro-atlàntiques.

Podríem justificar la major modernitat demogràfica dels "països" catalans i bascos per la naixent industrialització però, no oblidem que, per un cantó, aquesta era poc més que naixent i, en segon lloc, que a alguns dels indrets més avançats demogràficament la indústria era poca o insignificant.

Un factor a considerar és la proximitat a Europa. Tot i que seria difícil demostrar-la, la hipòtesi de "contagi per contacte" és presentable. El canvi demogràfic és inseparable de canvis en moltes altres esferes, tant materials com espirituals, i tant les tècniques com les idees s'encomanen.

LA DIVERSITAT DEMOGRÀFICA COMARCAL A CATALUNYA I A BALEARS

Un cop conegut el panorama provincial hispànic passarem a considerar el panorama comarcal catalano-balear. Tenim ara, d'aquesta manera, més punts de referència tot i que pertanyents a una altra escala.

El mapa n.2 ens mostra, en primer lloc, un gran buit, la província de Lleida. Les dades lleidatanes, especialment les vitals, desperten suspicàcies a escala de província i son gairebé sempre inadmissibles a escala comarcal. Per aquesta raó hem exclòs del mapa i de l'anàlisi a tots els partits judicials de dita província. Malgrat això encara ens trobem amb un mapa contrastat. Fent ús del mateix mètode emprat per al mapa d'Espanya ens trobem que les comarques s'agrupen en subnúvols prou diferents que els "provincials" però prou variats. Només els models comarcals més endarrerits, en termes transicionals, encaixen en la classificació provincial car la majoria de les comarques presenten situacions més avançades o sigui que, malgrat les notables diferències intraregionals quasi bé totes les comarques catalanes fan un bon paper en comparació amb la major part de les províncies. Només alguns dels partits centrals (Vic) s'acosten, per exemple, al primitiu model "mesetenc".

A Catalunya, el factor clau per a la classificació és, bàsicament, la fecunditat car la mortalitat es semblant a quasi tot arreu. L'esperança de vida més baixa (uns 25 anys) correspon a l'inclassificable, per original, partit de Barcelona -on la fecunditat és també baixíssima- i la més alta al partit de Vilafranca (42 anys). Aparentment el ventall d'esperances de vida és ample però en realitat quasi tots els partits presenten valors que van de 30 a 38 anys.

En funció de la combinació dels indicadors de fecunditat (I_g) i mortalitat (e_o) hom pot establir 5 categories o nivells de models demogràfics amb una distribució geogràfica prou coherent. Els models més "moderns" es troben a la Catalunya litoral i prelitoral central i septentrional, de Reus a Figueres, i els menys desenvolupats a la Catalunya central i pirinenca (partits de Manresa, Vic, Berga i Puigcerdà). En una situació intermitja es troben els partits de l'interior nord (Olot, Girona i Sta. Coloma de Farners) i del sud (Tortosa, Gandesa, Falset).

El mapa 2, que recull la classificació dels partits en funció del seu grau de "transicionalitat", ens planteja moltes preguntes. A primera vista dóna una certa sensació d'ordre espacial. En primer lloc la costa apareix com més avançada que l'interior i el sector litoral-prelitoral central forma una taca homogènia. Tanmateix, si analitzem amb més detall i major esperit crític ens trobem amb que les petites regularitats cartogràfiques no expliquen gaire per si mateixes i que, a més, hi ha també excepcions en aquest context com són les taques aïllades i prou originals del Baix Empordà i del Camp de Tarragona. Si passem a una lectura més ambiciosa ens trobem amb una cosa que ja ens havia cridat l'atenció en analitzar les Illes: el trinomi indústria, urbanització, marinitat. Totes les comarques transicionalment avançades reuneixen bàsicament aquests tres requisits entenent per urbanització un baix percentatge de rurals més que la presència de grans ciutats. Els partits judicials més avançats tenen, sense excepció, alts percentatges de població resident en ciutats de més de 5.000 hab., tant a Catalunya com a les Illes. Al partit de Maó (illa de Menorca) dos terços de la població vivien a ciutats, el 56 % al de Reus i el 43 % als partits de Manacor, de la Bisbal i de Mataró. Entre els partits amb alt percentatge de població urbana (més d'un terç) només presenten una situació transicional poc destacada els "interiors" de Vic, Manresa i Girona. És més, els partits de Vic i Manresa són dels més endarrerits en el "ranking" transicional. Si tenim en compte que dits partits, especialment el segon, comptaven també amb una certa industrialització ens trobem amb que només la manca de mar sembla justificar la diferència. Com és obvi mai no hem de cercar en el simple fet físic tota l'explicació del fet diferencial però els fets físics poden incidir poderosament en fets socials transcendentals. Per començar, per la seva situació interior i enfonsada, les condicions climàtiques (hiverns freds, humids i poc assolellats) de les terres més poblades dels tres esmentats partits interiors no eren favorables al descens precoç de la mortalitat. En segon lloc, les difícils i poc fluides comunicacions amb l'exterior, en general, eren un fre als intercanvis d'idees i al canvi de costums. No sembla casual que sigui la Catalunya interior, sempre mal comunicada, l'àrea més conservadora en tots els aspectes. La fecunditat legítima, clar indicador de conductes pel que fa a la procreació, assoleix les més altes cotes a les comarques d'Osona, Bages, Terra Alta, Segarra, etc. També trobem a la Catalunya interior, sense distinció de graus d'industrialització i urbanització, unes altes cotes de mortalitat. Això pot ésser atribuït també, en part i indirectament, a les mentalitats. En general, a igualtat de desenvolupament, la mortalitat infantil té major incidència absoluta i relativa on la fecunditat és més alta. De totes maneres sembla clar que el factor climàtic pot tenir certa quota de responsabilitat.

CONCLUSIONS

Arribar a una explicació senzilla de les peculiaritats de la transició demogràfica a l'espai i al temps no és pas senzill.

Els teòrics de la "transició", invoquen factors explicatius d'ordre material (industrialització, renda, urbanització) i cultural (religió, ideologies, modes). Un gran feix de factors estan, sens dubte, implicats en tot procés transicional però cap d'ells explica gran cosa per si sol.

A mida que les recerques sobre la transició han anat avançant s'ha comprovat que no és possible una explicació genèrica simple. La transició és conseqüència i causa de canvi social i els processos socials mai no són simples. Factors com els esmentats apareixen estretament imbricats en infinites combinacions que poden donar lloc a situacions molt variades. Fins i tot factors culturals poc espectaculars poden tenir gran transcendència. Per exemple, certs hàbits locals en matèria d'higiene i cura dels nadons poden explicar grans diferències en matèria de mortalitat infantil a comarques veïnes.

En el cas ibèric, a escala de regions, i en el cas catalano-balear, a escala de comarques, seria defensable establir una relació amb la industrialització. Catalunya, pionera en matèria de industrialització, fou també pionera en matèria de transició però més ho fou encara Balears on parlar d'indústria al XIX és agosarat. Per altra banda, el model basc, on la industrialització tenia ja cert paper a l'època, és prou diferent del català. La fecunditat basca era i es mantingué alta, pot ser degut a que la industrialització d'Euskadi no implicà una forta urbanització i d'aquesta manera la mentalitat tradicional i la religiositat es conservaren millor.

A escala comarcal ens trobem amb les mateixes. Alguns partits avançats en transició foren avançats en industrialització però la concordància és magre en general. El partit de Manresa estava, possiblement, tan industrialitzat o més que el de Reus i, en canvi, el primer presenta un dels perfils transicionals més endarrerits i el segon un dels més avançats. El "contagi francès" -la difusió del precoç model malthusià gal.lic, suggerit per LIVI BACCI (1968)- no és prou convincent a la vista del mapa n. 2. Les comarques de frontera presenten fecunditats molt més altes que els partits del

litoral centre-meridional. En aquest cas hom pot alegar que la penetració de les modes franceses era més fàcil a través de les ciutats litorals que de les serres pirinenques. En segon lloc, també cal recordar que el model transicional francès només s'assembla al català en el camp de la baixa fecunditat. La mortalitat francesa era molt més baixa i regressiva.

De la comparació del mapa transicional comarcal (n. 2) i alguns mapes històrics (polític-culturals) del XIX sorgeix una suggerent correlació visual entre nivells de transició i el binomi liberalisme-carlisme. La Catalunya de més alta fecunditat coincideix, *grosso modo*, amb la Catalunya carlina i la Catalunya de baixa fecunditat amb la liberal. Tornem així al tema de la presumpta incidència del fets físics com a factors que estimulen o frenen els intercanvis d'idees i el canvi social.

Sense ànim d'anar massa lluny, ens atrevirem a concloure exposant les següents comprovacions i reflexions.

En el desenvolupament d'aquesta recerca s'han confirmat les presumpcions d'ordre teòric i metodològic referents a la necessitat de respectar les "escales" en l'anàlisi geodemogràfic.

Com hem vist, poc s'assemblen els models transicionals espanyol, català i empordanès, a causa, en bona part, de les diferències d'escala (estat, regió, comarca) que impliquen diferents rols dels ens socioterritorials en la dinàmica i estructura d'una gran col·lectivitat. Tanmateix, també hem trobat importants diferències a igualtat d'escala àdhuc en el si d'una mateixa regió. En aquest cas les diferències entre Osona i l'Empordà o entre els models menorquí i l'eivissenc són degudes a pautes realment endògenes, a diferents graus locals de desenvolupament socioeconòmic, no, com en el cas anterior, a simples diferències pel que fa a nivells d'agregació.

A l'Espanya de la segona meitat del XIX la diversitat demogràfica era notable, a qualsevol escala, com sol succeir en situacions de transició, però és important remarcar com s'estaven perfilant ja els diferents graus regionals de desenvolupament que han caracteritzat el segle XX. Quelcom semblant podríem dir, tot i que més matisat, respecte a les comarques catalano-balears. Això confirma l'estreta relació entre dinàmica demogràfica i socioeconòmica i llur transcendència a escala temporal.

L'estudi de la situació demogràfica de les províncies espanyoles el 1887 mostra, sense lloc a dubtes, grans diferències en els processos regionals

de transició. En front de la relativa precocitat, catalano-balear hom troba casos tan endarrerits com els de l'àrea de la Meseta. Això fa que el "perfil" hispànic de transició sigui poc representatiu dels diferents perfils regionals. Tanmateix, a l'Espanya de finals del segle XIX les col·lectivitats en franca modernització demogràfica eren minoritàries i no assoliren prou empenta com per a millorar la imatge del conjunt. Tampoc a escala interna la "precoç" Espanya del nord-est assolí una transició harmònica.

En baixar a l'escala comarcal hom comprova la diversitat de models a l'àmbit català-balear. El paper de Barcelona en l'evolució del model global català queda prou perfilat però, al mateix temps, queda en entredit el lideratge de l'urbs barcelonesa en el procés transicional ibèric. No tan sols s'ha de comptar amb el fet balear sinó també amb la precocitat transicional de comarques presidides per viles mitjanes i semiindustrials com la del Baix Camp i la del Baix Empordà. Tot això sembla indicar que, en general, en les seves primeres etapes la transició presentà una gran varietat de tipus resultat de la desigual penetració dels factors de modernització a societats encara molt diferenciades geogràficament per mor de la feblesa de les interrelacions espacials o, el que és el mateix, a causa de l'aïllament típic de les poblacions preindustrials. El ràpid progrés en matèria de comunicacions anà esborrant diferències i avui els mapes demogràfics presenten a tota Europa una gran homogeneïtat en termes de conductes davant la vida i davant la mort.

Els esmentats notables contrastos entre comarques properes i de nivell de desenvolupament presumptament semblant han d'ésser explicats, doncs, sense gaires dubtes, per factors eminentment culturals. Les variables susceptibles de quantificació difícilment ens podran explicar, per exemple, el motiu pel qual les comarques creuades pels eixos del Llobregat i del Ter-Congost-Besós estaven tan lluny, en termes demogràfics, de les veïnes comarques litorals, quan estan tan prop en termes de geografia física i humana.

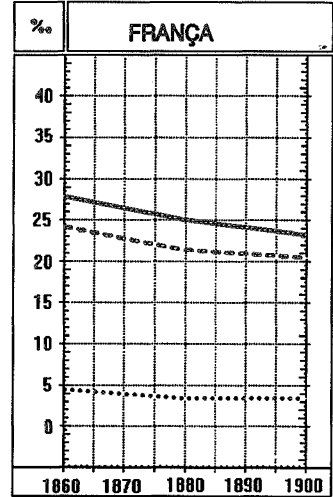
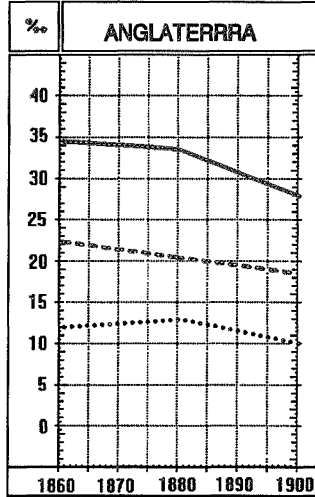
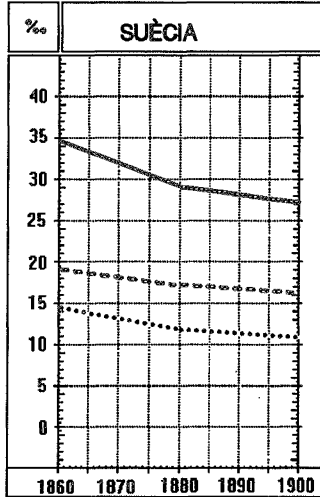
Aquesta paradoxa, una de tantes en el context de les ciències socials, ens servirà de pretext per a posar punt final a aquest estudi. En la nostra modesta incursió en el camp de la "transició demogràfica" -la més sòlida o, millor, la menys etèria de les teories socials-, hem tancat però també hem obert moltes qüestions. A diferents escales, tant al context ibèric com català-balear, hem comprovat que, com a tot arreu, els grans trets coincideixen amb la teoria però amb multiplicitat de matisos no sempre de fàcil explicació. Tanmateix, això no ens ha desencoratjat. En primer lloc hem tret de la foscor alguns fets empírics poc coneguts (anàlisi estadística i cartogràfica acurada de

dades abans no explotades) i, en segon lloc, hem reflexionat sobre ells i donat idees. Creiem que a partir d'aquestes aportacions hem obert camí, si més no, a noves investigacions que poden incorporar dades més acurades i conclusions més sòlides.

GRÀFICS I MAPES

Fig. 1

PERFILS DE TRANSICIÓ : ESTATS 1861-1900

Llegenda

taxes brutes :

natalitat

mortalitat

creixement natural

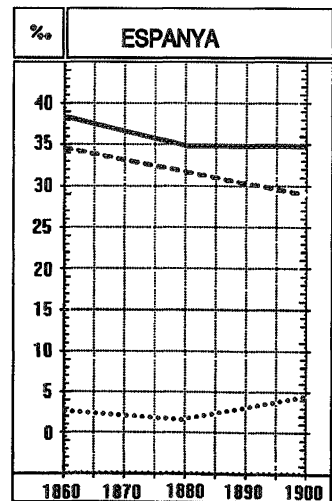
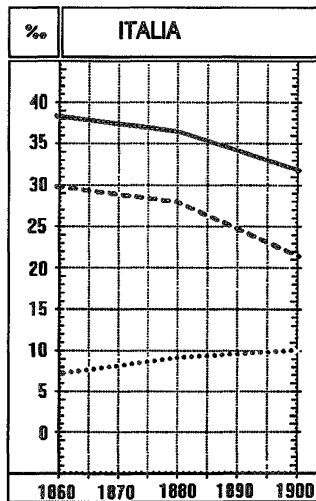
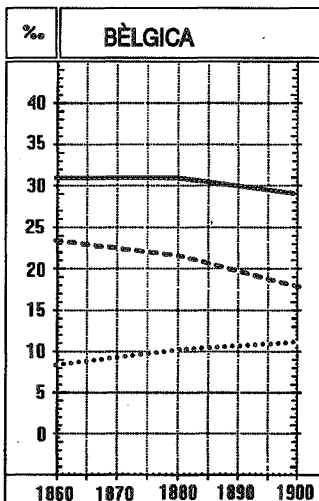
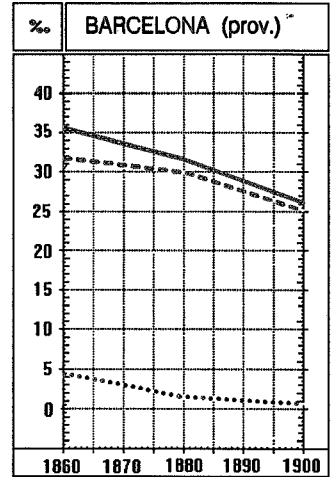
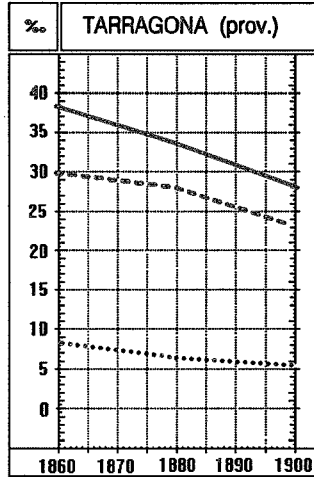
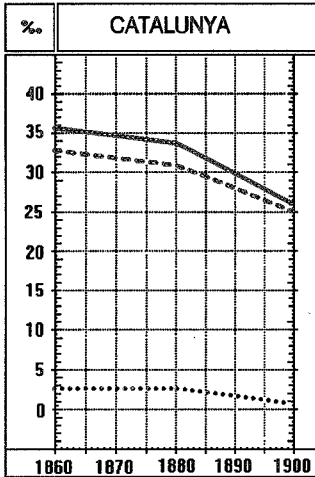

Fig. 2

PERFILS DE TRANSICIÓ : REGIONALS 1861-1900

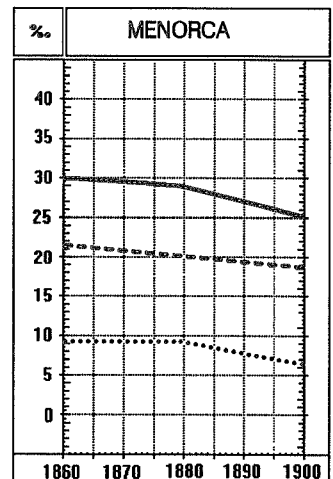
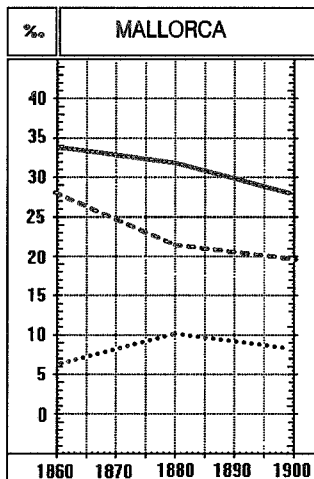
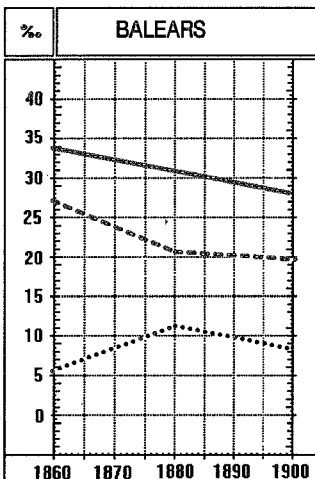
Legenda

taxes brutes :

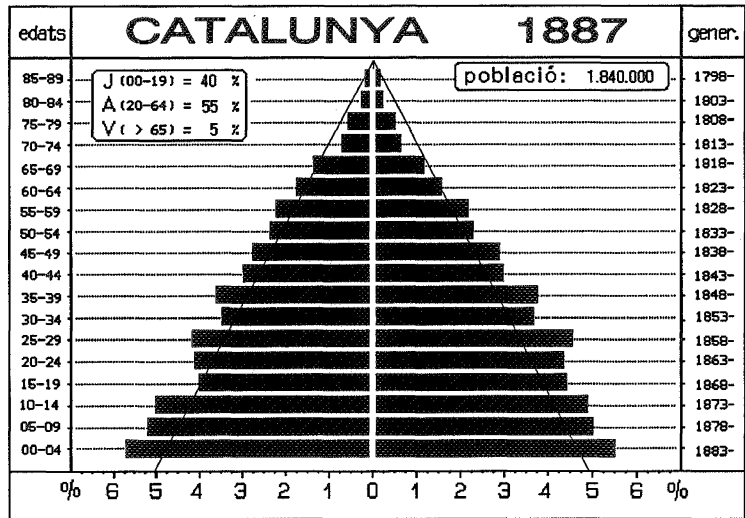
natalitat

mortalitat

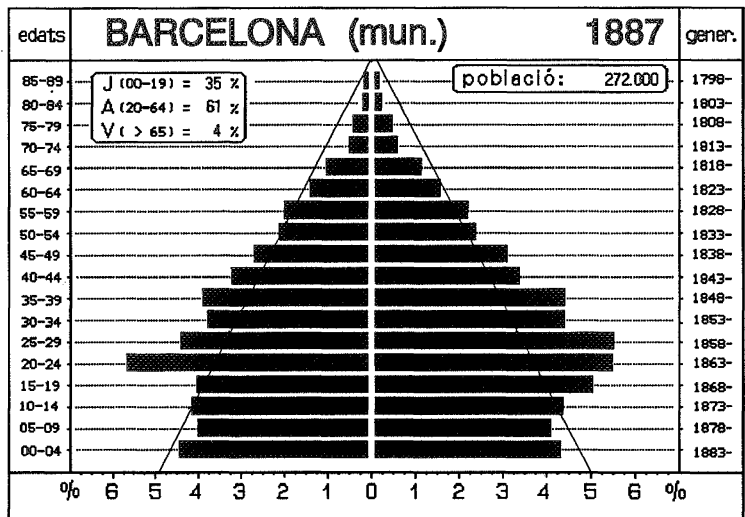
creixement natural

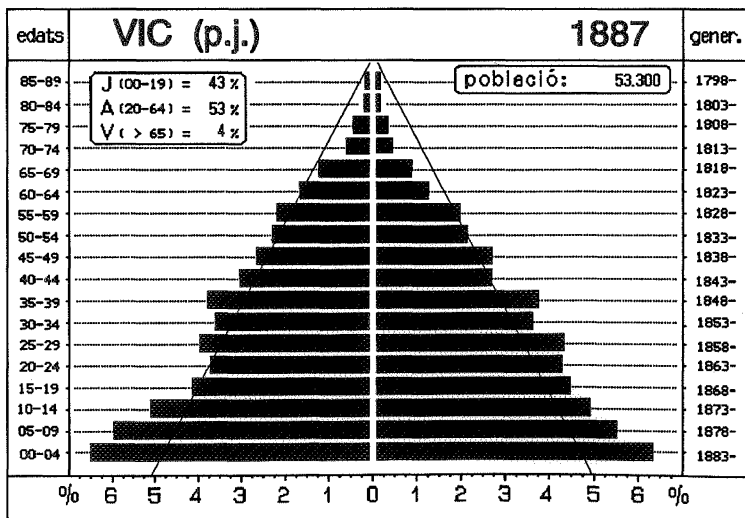
$e_0 = 31'5$ anys
 $lg = 0'52$

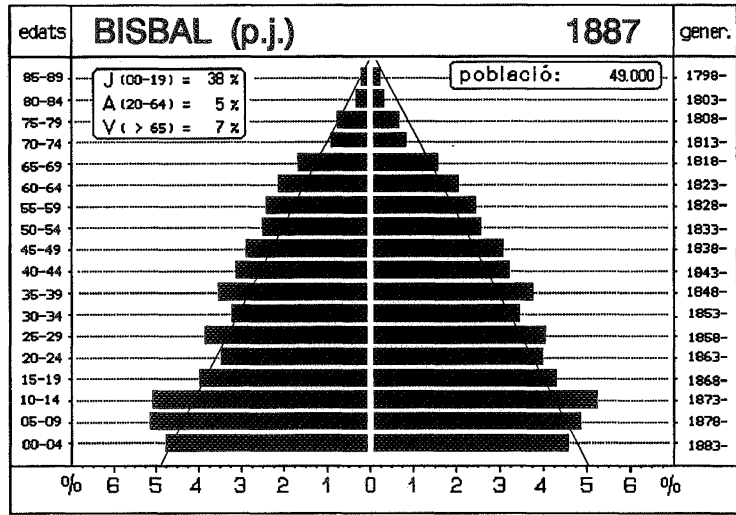
$e_0 = 26'0$ anys
 $lg = 0'45$

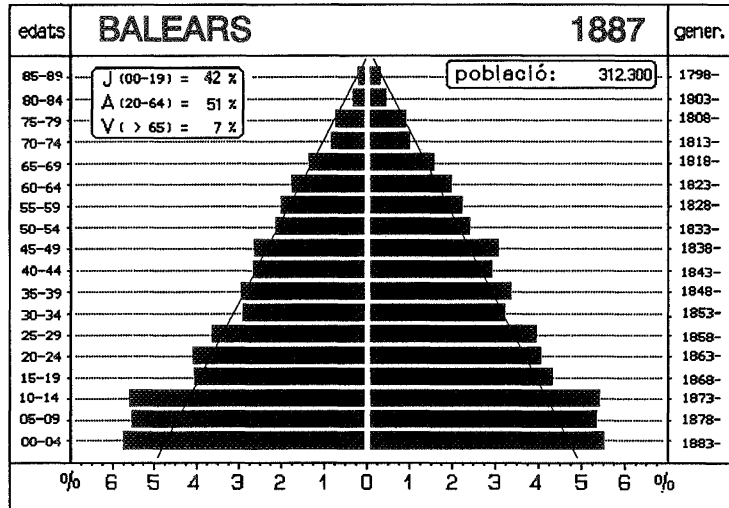
$e_0 = 25'4$ anys
 $lg = 0'68$

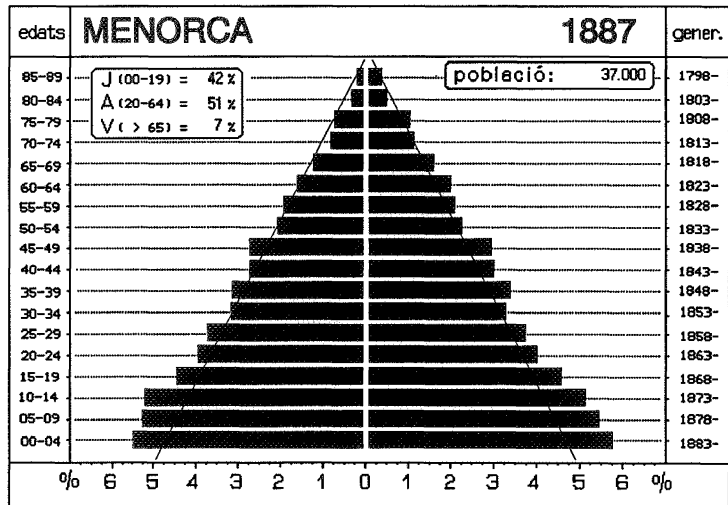
$e_0 = 39'5$ anys
 $lg = 0'41$

$e_0 = 42'0$ anys
 $lg = 0'56$

$e_0 = 51'2$ anys
 $lg = 0'57$

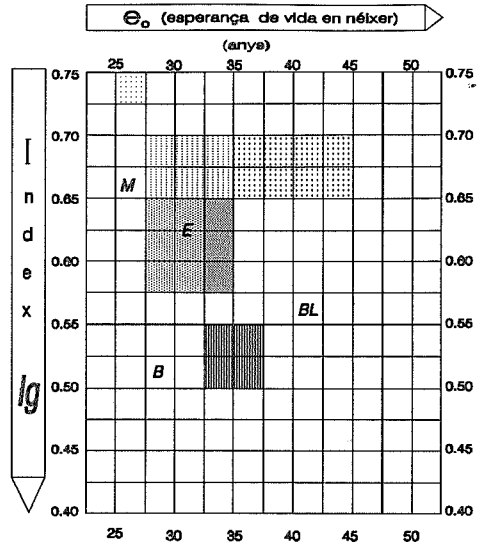
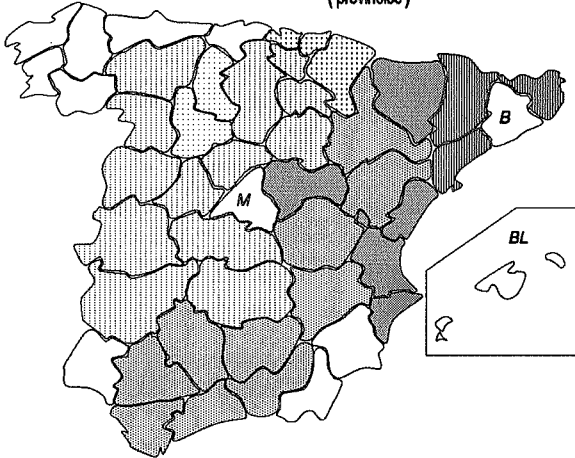

POSICIONS TRANSICIONALS A ESCALA PROVINCIAL I COMARCAL EL 1887

Mapa 1

Espanya 1887

(provincies)

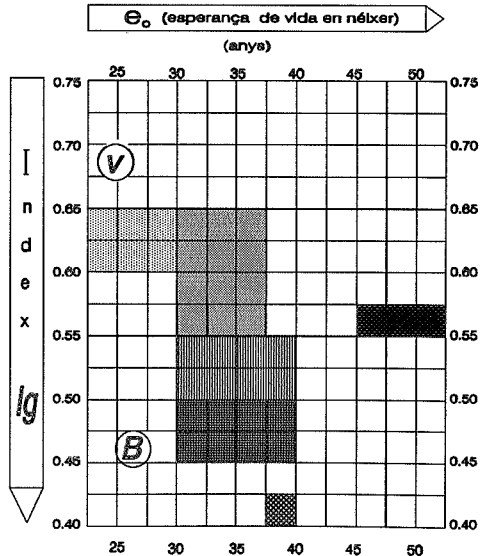
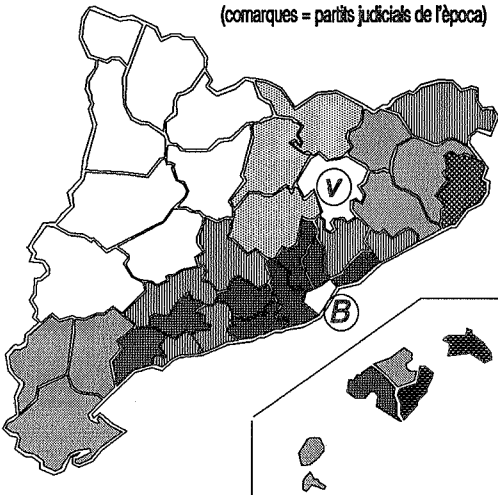

Nota: Les províncies i comarques amb dades molt dubtoses apareixen en blanc. Les dades d'Espanya han estat treballades per D. Sánchez Aguilera

Mapa 2

Catalunya 1887

(comarques = paritès judicials de l'època)

BIBLIOGRAFIA

BIBLIOGRAFIA

- A.A.V.V. (1983): *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*. vol. 17. Fundació Enciclopèdia Catalana. Barcelona.
- A.A.V.V. (1991): *Economy and Demography of the mediterranean isles*. C.N.R. Nàpols (en premsa).
- ANTON, S. (1989): "L'impacte de la fil·loxera en l'evolució demogràfica dels municipis del Partit Judicial de Tarragona" a *XXXV Assemblée intercomarcal d'estudiosos de Catalunya*. Institut d'Estudis Vallencs.
- ARANGO, J. (1980): "La teoría de la transición demográfica y la experiencia histórica". *Revista Española de Investigaciones Sociológicas (REIS)*, n. 10, Madrid, pp. 69-198.
- ARBELO, A. (1962): *La mortalidad de la infancia en España*. C.S.I.C. (Instituto Balmes). Madrid. 608 pp.
- ASOCIACIÓN DE DEMOGRAFÍA HISTÓRICA (ADEH): *Actas del II Congreso de la Asociación de Demografía Histórica*. Alicante, abril 1990. V. LIVI BACCI (1991).
- BAILA, M. i RECAÑO, J. (1990): "Aproximació a una tipologia demogràfica comarcal a finals del segle XIX: El País Valencià en 1887". V. LIVI BACCI (1991). pp. 183-196.
- BARCELO PONS, B. (1970): *Evolución reciente y estructura actual de la población de las islas Baleares*. C.S.I.C. (Instituto de Geografía Aplicada). Madrid. 399 p.
- BLAY, J. (1989): "Evolució de la la població del Partit Judicial del Vendrell el darrer terç del segle XIX" a *XXXV Assemblée intercomarcal d'estudiosos de Catalunya*. Institut d'Estudis Vallencs.
- BOULANGER, P.M. i TABUTIN, D. (dirs.) (1980): *La mortalité des enfants dans le monde et dans l'histoire*. Ordina Ed. Liège. 413 pp.

CHESNAIS, J.C. (1986): *La transition démographique. Etapes formes et implications économiques*. Presses Univ. de France, INED: Travaux et documents. Cahier n. 113. Paris. 580 pp.

COALE, A. y DEMENY, P. (1983): *Regional model life tables and stable populations*. Princeton University Press. New York. 496 pp.

DAVIS, K. (1945): "The world demographic transition" a *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. vol.273. pp. 1-11.

DÍEZ NICOLAS, J. (1971): "La transición demográfica en España". *Revista de estudios sociales* n. 1. Madrid. pp. 89-158.

FERNÁNDEZ, A. (1989): "La població del Partit Judicial de Valls a la segona meitat del segle XIX" a *XXXV Assemblea intercomarcal d'estudiosos de Catalunya*. Institut d'Estudis Vallencs.

GOMILA HUGUET, J. (1985): "La mortalidad infantil en Menorca. Siglos XVII-XIX". *Revista de Menorca*, 1985, segundo trimestre. Maó. pp. 173-192.

GOZÁLVEZ, V. (1991) *Los procesos de urbanización: siglos XIX y XX* Instituto de Cultura J. Gil Albert. Alacant. 174 pp.

HABSBURG, L. S. (1980-): *Las Baleares por la palabra y el grabado*. Caja de Ahorros y Monte de Piedad de las Baleares. Palma de Mallorca, 9 vols. Traducció castellana de *Die Balearen in wort und bilt*. Leipzig (1869-1891).

INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO (1895): *Movimiento de la población de España. Septenio 1886-92*. I.G.E. Madrid.

IRISO, P. i REHER, D. (1987): "La fecundidad y sus determinantes en España, 1887-1920). Un ensayo de interpretación". *Revista Española de Investigaciones Sociológicas (REIS)*, nº 39, pp. 45-118.

LANDRY, A. (1934): *La révolution démographique, Etudes et essais sur les problemes de la population*. Ed. Sirey. Paris. 231 pp.

LEASURE, J. (1963): "Factors involved in the decline of fertility in Spain, 1900-1950" *Population Studies*, vol 16. pp. 271-285.

LIVI BACCI, M. (1968): "Fertility and nuptiality changes in Spain from the late 18th to the early 20th century". *Population Studies*, vol XXII, n. 1, pp. 83-102 i vol. XXII, n. 2, pp. 211-234

LIVI BACCI, M. (1988): "La Península Ibérica e Italia en vísperas de la transición demográfica" a PEREZ MOREDA, V. i REHER, D. (eds.) (1988), pp. 138-178.

LIVI BACCI, M. (coord.) (1991): *Modelos regionales de la transición demográfica en España y Portugal*. Instituto de Cultura J. Gil Albert. Alacant. 207 pp.

MARTORELL, X. (1989): "Evolució de la població del Partit Judicial de Reus durant el període 1877-1900" a *XXV Assemblea intercomarcal d'estudiosos de Catalunya*. Institut d'Estudis Vallencs.

MOLL, I; SEGURA, A; SUAUA, J. (1983): *Cronologia de les crisis demogràfiques a Mallorca. Segles XVIII-XIX*. Institut d'Estudis Balearics. Palma de Mallorca.

MOLL BLANES, I (1988): "La demografia balear" en PEREZ MOREDA, V. i REHER, D. (eds.) (1988), pp. 206-219

NADAL OLLER, J. (1984): *La población española (siglos XVI a XX)*. Ariel. Barcelona.

NICOLAU NOS, R. (1991): "Trayectorias regionales en la transición demográfica española" en LIVI BACCI (1991).

NOIN, D. (1983): *La transition démographique dans le monde*. P.U.F. Paris, 213 pp.

NOTESTEIN, F. W. (1945): "Population, the long view" a SCHULTZ, E.: *Food for the world*. Univ. of Chicago Press .pp. 36-57.

PÉREZ MOREDA, V. (1985): "La modernización demográfica de España" en SÁNCHEZ ALBORNOZ, N. (ed.): *La modernización económica de España*. Alianza Editorial. Madrid. pp. 25-62.

PÉREZ MOREDA, V. i REHER, D. (eds.) (1988): *Demografía histórica en España*. Ed. el Arquero. Madrid. 607 pp.

REHER, D. i cols. (1993): *España a la luz del censo de 1887*. I.N.E. Madrid. 260 pp. 36 mapas.

SÁNCHEZ AGUILERA, D. (1989): "El censo de 1887: una metodología para su explotación". *II Jornadas sobre la población española*. Palma de Mallorca. pp. 57-68.

SÁNCHEZ AGUILERA, D. (1989): "La població de les ciutats del Camp de Tarragona a les darreries del segle XIX" a *XXXV Assemblea intercomarcal d'estudiosos de Catalunya*. Institut d'Estudis Vallencs. pp. 141-156.

TILLY, C. (ed.) (1978): *Historical studies of changing fertility*. Princeton University Press. Princeton, New Jersey.

VAN DE WALLE, E. (1974): *The female population of France in the nineteenth century: A reconstruction of 82 départements*. Princeton University Press. Princeton, New Jersey.

VAN DE WALLE, E. (1978): "Alone in Europe: the french fertility decline until 1850" en TILLY (1978).

VIDAL BENDITO, T. (1979): "Èxode rural i problemàtica demospacial a Catalunya 1860-1970". *Revista d'Història Agrària*, n. 2, pp.192-208. Barcelona.

VIDAL BENDITO, T. (1983): "El Poblament" i "La Població" a A.A.V.V. (1983).

VIDAL BENDITO, T. (1985): "El papel de Barcelona en la transición demográfica catalana (1857-1920)". *Estudios Geográficos* n. 178-179, pp. 189-210.

VIDAL BENDITO, T. (1987): *La transición demográfica en Cataluña en el siglo XIX. Características y dimensión espacial*. II vol. 550 pp. (inèdit).

VIDAL BENDITO, T. (1988): "La demografía baleàrica contemporànea (etapa estadística: 1857-1981)" a PÉREZ MOREDA, V. i REHER, D. (eds.) (1988), pp. 220-227.

VIDAL BENDITO, T. (1989): "La població menorquina el 1887". *Revista de Menorca*, vol. I-1990. Maó. pp. 7-30

VIDAL BENDITO, T. (1991): "El papel de la urbanización en la modernización demográfica de España" a GOZÁLVEZ, V. (1991) pp. 37-48.

VIDAL BENDITO, T. (1991): "The population of the balearic isles" a A.A.V.V.: *Economy and Demography of the mediterranean isles*. C.N.R. Nàpols (en premsa).

VIDAL BENDITO, T. i GOMILA HUGUET, J. (1984): "La població menorquina I" *Enciclopèdia de Menorca* Obra Cultural de Menorca. Maó. pp. 3-20.

VIDAL BENDITO, T. i GOMILA HUGUET, J. (1985): "La demografia històrica menorquina". *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 1985, n. 2. pp. 33-49.

VIDAL BENDITO, T. i GOMILA HUGUET, J. (1985): "Menorca: tres segles d'evolució demogràfica". *Estudis Baleàrics*, 1985, V-17. Palma de Mallorca, pp.9-26.

VIDAL BENDITO, T. i GOMILA HUGUET, J. (1986): "Aproximación a la demografía histórica menorquina". *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica*, 1986, IV-2. Madrid. pp. 23-53.

VIDAL BENDITO, T. i GOMILA HUGUET, J. (1986): "La població menorquina II" *Enciclopèdia de Menorca*. Obra Cultural de Menorca. Maó. pp. 21-40.

VIDAL BENDITO, T. i PUJADAS, I. (1983): *La Població: Atlas Sòcio-econòmic de Catalunya Escolar*. Ed.Sirocco. Barcelona. 152 pp.

WOODS, R. (1982): *Population analysis in geography* Longman. London. 277 pp.

DISCURS DE CONTESTACIÓ
PER L'ACADÈMIC DE NÚMERO
EXCM. SR. DR. JOSE FERRER BERNARD

EXCMO SR. PRESIDENTE
EXCMS.SRS.ACADEMICOS
SRAS. Y SRS.

Con gran satisfacción he aceptado el encargo de la Real Acadèmia de Doctors de contestar el discurso y dar la bienvenida al nuevo acadèmico EXCMO. SR. DR. Tomàs Vidal Bendito.

El recipiendario se licenció en Filosofía y Letras (Sección Historia) en la Universidad de Barcelona en 1967 y en 1974 obtuvo el grado de Doctor, con la calificación de Sobresaliente cum Laude, en la misma Universidad.

Desde 1967, recién terminada la Licenciatura, empieza a ejercer su vocación docente como Profesor Ayudante de clases prácticas, en la asignatura de Geografía, para ir progresando en su carrera hasta llegar a Catedrático de Universidad, en el área de Geografía Humana, en 1987, después de haber pasado por numerosos cargos docentes que acreditan su gran vocación como enseñante.

Su actividad docente e investigadora es muy extensa y viene acompañada de numerosas publicaciones que le acreditan, sin lugar a duda, como un gran experto en Geografía Humana.

Además de su constante actividad docente colabora con numerosas y prestigiosas instituciones, relacionadas con su vocación, que le hacen merecedor de numerosos reconocimientos .

El tema que ha escogido para su discurso de ingreso en nuestra Academia, La Transición Demográfica en Cataluña y en Baleares, le ha permitido exponernos magistralmente , en breve espacio de tiempo, su profundo conocimiento en Geografía Humana.

Como hemos podido apreciar es muy difícil llegar a una explicación sencilla sobre la transición demográfica, ya que si bien existe una ley social teórica que enuncia una tendencia a equilibrar las poblaciones, una especie de efecto homeostático entre Eros i Tanatos, de manera que al disminuir la mortandad se reduce también la tasa de nacimientos, queda bien claro y es de fácil constatación que, a corto plazo, al disminuir la mortalidad por razones tales como: el descubrimiento de nuevos fármacos, técnicas médicas, fomento de higiene pública, lucha contra el hambre, prevención de accidentes, etc., y a pesar de que aparezcan nuevas causas de muerte, las llamadas tres C: la carretera o circulación, el cancer y el corazón que sustituyen a las clásicas de los países subdesarrollados tales como la enfermedades infecciosas o parasitarias, aumenta la población en gran medida.

Los estudios sobre la población humana vienen interesando de un modo especial desde el siglo XVIII en que el clérigo y economista inglés Malthus publicó su pesimista teoría sobre el crecimiento de la población mundial en progresión geométrica y los alimentos del planeta en progresión aritmética.

Los científicos sociales siempre han valorado el factor población hasta quizás llegar a exagerar su importancia como en el caso del francés Comte, que a finales del siglo pasado llegó a decir que la evolución social viene determinada por un valor único: la densidad de población, siempre creciente. Otro francés, Gustavo Le Bon (1841-1931) estudia las aglomeraciones humanas creando la psicología de las multitudes, que tanto interés despierta actualmente entre los estudiosos de la psicología social.

Le Bon coloca a las masas en el centro de toda interpretación posible en el mundo contemporáneo y nos advierte de su forma de actuar y reaccionar. Para Le Bon, la multitud en la que está sumergido el individuo, es una unidad mental con predominio emotivo, ilógica y de fácil sugestión.

No debemos olvidar en este sentido a nuestro filósofo Ortega y Gasset (1885-1955) que en su conocida obra, *La Rebelión de las Masas*, nos anuncia una nueva época de crisis.

Después de haber desarrollado por doquier un gran y obstinado combate, las masas han alcanzado, según parece, una victoria sorprendente, son ellas las que crean nuevos problemas y obligan a encontrar nuevas soluciones. Los políticos se centran en ellas y su poder no deja de aumentar potenciado sin cesar por los mass-media. La psicología de las multitudes es la nueva ciencia de la política.

Entre los psicoanalistas relevantes que estudiaron el tema debemos mencionar a Freud, con su clásico trabajo: *La psicología de las masas y el análisis del yo*, que constituye una interpretación dinámica de la descripción hecha por Le Bon, del espíritu de la masa. Tampoco debemos olvidar entre los psicoanalistas que se interesan por el tema a C. G. Jung (1875-1961) que con su idea del inconsciente colectivo confirma la intuición de Le Bon sobre el centro rector irracional de la masa.

No existe campo de estudio en el que aparezca tanta coincidencia entre Freud y Jung como en los criterios de interpretación de la psicología de las masas. Los dos admiten la interpretación clásica de Le Bon y están completamente de acuerdo que el individuo en masa queda rebajado a un nivel más primitivo y emocional, siendo dominado por pensamientos simples e irracionales. Se infantiliza y su capacidad crítica disminuye siendo presa fácil de líderes poco escrupulosos que actúen con gran poder hipnotizador.

El problema de la superpoblación considerada como un serio reto ambiental se ha hecho cada día más patente. Todos los medios de divulgación, periódicos y revistas, libros y programas especiales televisivos abordan el problema de la expansión demográfica en la actualidad.

Cuando se piensa en los problemas ambientales generalmente el interés se dirige hacia países del tercer mundo, sin embargo, las consecuencias sociales y psicológicas de las aglomeraciones en zonas superpobladas también son una realidad en las naciones más desarrolladas del mundo.

El ciudadano de una gran ciudad se enfrenta con graves problemas cotidianos por tener que vivir en zonas urbanas con aglomeraciones. Los embotellamientos de las vías urbanas, las colas en las taquillas de un espectáculo preferido, la espera en un restaurante, la masificación de la universidad, etc.

Los efectos psicológicos de las aglomeraciones como consecuencia de la sobrepoblación, se ha convertido en un tema de gran importancia y especialmente interesante dentro de la moderna psicología ambiental. Se estudia la forma en que las grandes aglomeraciones humanas influyen en la salud física y psíquica del individuo y en los procesos sociales tales como: la cooperación, la solidaridad, el aislamiento y la agresión.

Daniel Stokols (1976) considera la aglomeración como un desencadenante del estrés psicológico.

Yakov Epstein (1981) estudia el estrés que produce la aglomeración para ayudar a comprender los procesos psicológicos mediante los cuales la aglomeración afecta la conducta humana y conocer el papel que desempeña el control personal en la reducción de las consecuencias psicológicas adversas.

Como sabemos por Hans Selye (1976) el estrés implica una serie compleja de reacciones del sistema

cerebral autónomo que denomina Síndrome General de Adaptación.

Se inicia una reacción autónoma de alarma que hace aumentar la secreción de adrenalina, el ritmo cardíaco, la presión arterial y la conductancia de la piel. Este estado general de alarma es seguido de una etapa de resistencia en la que ocurren respuestas de manejo de la situación a nivel fisiológico, de conducta y cognitivo, o sea, una respuesta psicosomática que si no es controlada adecuadamente hará que el individuo caiga en un estado de fatiga o podrá, aún peor, desencadenarle una serie de patologías clásicas del mundo moderno tales como úlcera de estómago, jaquecas, psoriasis, taquicardia, neurosis, etc.

Los estudios sobre los efectos de las aglomeraciones humanas, que todos estamos obligados a soportar, con un enfoque necesariamente pluridisciplinar, se han convertido en un interesante campo de investigación que nos ha de permitir, espero, mejorar la calidad de nuestra vida social futura.

En resumen, el magnífico trabajo del Dr. Vidal refleja su preparación científica y su alto nivel intelectual. Al transmitirle la más cordial felicitación, la mía propia y la institucional de la Real Acadèmia, le doy el fuerte abrazo de bienvenida a nuestra Institución que mucho espera de su ciencia en el quehacer colectivo.

Muchas gracias.

NOVES PUBLICACIONS DE LA REIAL ACADEMIA DE DOCTORS

Directori 1991.

Los tejidos tradicionales en las poblaciones pirenaicas (Discurs de promoció a acadèmic numerari de l'Excm.Sr. Eduardo de Aysa Satué, Doctor en Ciències Econòmiques, i contestació per l'Excm.Sr. Josep Antoni Plana i Castellví, Doctor en Geografia i Història), 1992.

La tradición jurídica catalana (Conferència magistral del acadèmic de número Excm.Sr. Josep Joan Pintó i Ruiz, Doctor en Dret, en la Solemne Sessió d'apertura de curs 1992-93, que fou presidida per SS.MM. el Rei Joan Carles I i la Reina Sofia), 1992.

La identidad étnica (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm.Sr. Angel Aguirre Baztan, Doctor en Filosofia i Lletres, i contestació per l'Excm.Sr. Josep M. Pou d'Avilés, Doctor en Dret), 1993.

Els laboratoris d'assaig i el mercat interior; Importància i nova concepció (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm.Sr. Pere Miró i Plans, Doctor en Ciències Químiques, i contestació per l'Excm.Sr. Josep Mª Simón i Tor, Doctor en Medicina i Cirurgia), 1993.

Contribución al estudio de las Bacteriemias (Discurs d'ingrés de l'acadèmic corresponent Ilm.Sr. Miquel Marí i Tur, Doctor en Farmàcia, i contestació per l'Excm.Sr. Manuel Subirana i Cantarell, Doctor en Medicina i Cirurgia), 1993.

Realitat i futur del tractament de la hipertròfia benigna de pròstata (Discurs de promoció a acadèmic numerari de l'Excm.Sr. Joaquim Gironella i Coll, Doctor en Medicina i Cirurgia, i contestació per l'Excm.Sr. Albert Casellas i Condom, Doctor en Medicina i Cirurgia i President del Col·legi de Metges de Girona), 1994.

La seguridad jurídica en nuestro tiempo. ¿Mito o realidad? (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm.Sr. José Méndez Pérez, Doctor en Dret, i contestació per l'Excm.Sr. Angel Aguirre Baztán, Doctor en Filosofia i Lletres), 1994.